СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. II св. 3-4

БЕОГРАД
1950

САДРЖАЈ

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД, 1950

НАШ ЈЕЗИК

Књига II | Нова серија | Св. 3—4

ЈЕЗИЧКА КРИТИКА

У новој ери, после ослобођења, много се пише о језику, управо на свим странама. Наравно, обично се износе грешке које се стално понављају и које наши граматичари поправљају од Вука и Даничића до данас. И што је најгоре, многе од тих грешака појављују се још и данас и у делима наших добрих писаца. Па ипак ја сматрам да то треба и даље чинити; ипак има писаца код којих се јасно опажа да пазе на језик више него што се то икад досада чинило. Прекори наших језичких критичара у том су случају прекори нашој школи, и средњој и вишој из којих писци још увек излазе са грешкама; то су прекори нашој култури која није дошла још до тог степена развитка да има свугде добре исправљаче штампане речи, и у дневним листовима, и у часописима и при штампању књига. Али и ту није увек рђаво: има установа које су се побринуле и за добре исправљаче и рукописа и штампана текста, и има их све више. Дакле, иде се ипак унапред иако не онако и онолико колико би поштоваоци лепе, исправне речи желели, али свакако онолико колико прилике допуштају да се види да је лед пробијен. Треба исправну линију продужити и у школи, нарочито у школи, и средњој и вишој, и другде на сваком месту докле год се, бар у том правцу, не дође до позитивног резултата. А наши језички критичари имају права да вичу на узбуну док се тај посао не сврши.

Али наши језички стручњаци имају и других знатних задатака. Свако проучавање језика, право и стручњачко, има дубоког значаја и за практичну примену добивених резултата. Разуме се, само тако ако та проучавања буду вођена зналачки, она могу имати известан значај: ако буду била вођена докраја, а не само до половине пута, као што се у пословима ове врсте

често чини. Данас наши стручњаци морају ићи даље него што је то чињено после Даничића, после завршених седамдесетих година. Јер им иначе може запретити она опасност која је око краја XIX и почетка XX века уништила готово сваки значај језичке критике. Сетимо се препирке Јована Скерлића и Јована Живановића. Иако је у суштини Живановић имао право када је замерио на многом чему језику Скерлићевих дела, али Скерлић је имао такође право када се згрозио пред том критиком која због ситних грешака није видела знатне особине и стила и језика његова. Живановић није видео да су писци београдскога центра, између 1870 и 1900 године, очвршћали у књижевном језику и стилу толико да су у сазнању и осећању властите снаге занемаривали извесне прописе „опћените правилности“ — како је Вук говорио — нашег књижевног језика. Колико би они, Скерлић и сви други, били захвални нашим језичким стручњацима да су они могли да оцене сву несразмеру међу добрим странама њихова језика и незнатним лошим и да је јасно и честито изнесу, и колико би се трудили да ту несразмеру сведу на нулу у корист добрих страна свога језика! То је више методска или тактичка страна тога рада, али она је врло важна. Она је од значаја била и тада, а од значаја је и данас. Само се данас несразмера, о којој говоримо, знатно смањила код бољих писаца и преводилаца у корист добре речи.

Али није само недостатак тактике, који се данас још понегде може опазити, сметао језичким критичарима, и то оним добрим, до 1900 год. Ту је било недостатака ширине видика у самим језичким испитивањима и недостатака дубине научних језичких схватања. И често је тешко утврдити: шта је више сметало успеху њихова рада: или грубо изнесена поправка или врло озбиљно, са свима знацима привидне учености, изнесена нетачност. У једној установи, којој се не може приписати незнање, у којој су били скупљени тадашњи угледни испитивачи језика, дуго је времена стајао натпис у званичним актима једне буџетске позиције: „Фонад за подигнуће зграде“, што је било плод те надриучености. Природно је било да се људи са добрим језичким осећањем, а без велике филолошке учености, нису могли сложити са тим називом и да су се бунили против науке у чије је име он даван. Али није ту

крива наука, већ они који су је тумачили; они нису заслуживали поверења.

Зато када се врше нова научна језичка испитивања, треба их вршити свестрано и доводити их докраја, не остављати их на половини пута и сматрати, у исто време, да су она завршена и да се може на основу њих одмах извући закључак који се препоручује писцима за примену. Пре свега, и закључци који се износе треба да заслуже признање научне јавности, да тако речемо. Језичка испитивања, нарочито када се тичу савременог језика, морају рачунати са свима моментима који су за њих од значаја. Није језик у безваздушном простору или израз неког апстрактног система знакова језичких, он је друштвена стварност која има своју велику намену: да послужи као средство непосредног, најприснијег и најпотпунијег споразумевања међу људима. Језик томе циљу свом мора служити, са пуном свесношћу, искреношћу и честитошћу оних који га стварају. Тако и језички критичари, када износе своје мисли и поправке, морају водити рачуна о таквој природи сваке речи и сваког израза. Они не могу вређати најосновније, исправно језичко осећање својих суграђана, и онда када би им на први поглед изгледало да они имају права. Они морају и то осећање испитати, ући у његову „логику“ и видети шта оно значи. Јер оно увек нешто значи; тек после тога они могу ићи даље у својим испитивањима. Смелост је лепа особина, то је несумњиво, а за извесне ствари најлепша; али за послове ове врсте, поред знања и спремности, њу мудрост с успехом побеђује.

Данас улази све више у обичај да се говори о језику појединих писаца, савремених наших књижевника. То је похвално, јер они то заслужују и као ствараоци и као људи који језиком својим треба да послуже и другима, Сем тога, то може и њима послужити или бар треба да послужи и као поука у извесном правцу. Јер ту треба да виде писци како се оно што они стварају других циљева ради — огледа у језичком огледалу. То ће често бити за њих свесно сазнање многог чега што је дотле за њих пролазило неопажено. Али то, наравно, не значи да је довољно изнети неколико живописних места из њихова писања, узетих надохват, оцењених субјективно и често

једнострано. То треба да је најтананији портрет пишчев. Јер у пишчеву језику све се огледа, наравно, ако он ствара по правом књижевном инстинкту. Запитајмо се сада: да ли тако нешто дају стилске анализе наших стручњака које сретамо по различним издањима. Да ли смо добили лик пишчев на основу њих и да ли су у том лику описане поједине црте његове? Да ли су најкарактеристичније црте истакнуте према мање карактеристичним? Да ли се показује шта је тим наш књижевни језик добио у синтакси, у речнику, у цртању оног колорита који подиже у нама претставу о лицима, догађајима, природи и свему другом чим се писац послужио? „Песма“ не може бити „пуста игра“, одавно је речено; али још мање може бити игра испитивање о ономе у песми, приповеци, роману или ма ком књижевном спису што је најтананије у њима — о њихову језику који се огледа у њихову стилу, и обрнуто. Није довољно рећи за стил неког писца да је сочан, живописан; није довољно ни само осетити у чему је он, и то показати на самим речима, као што је некада то чинио Богдан Поповић својом анализом реч по реч, већ треба умети показати и зашто је све то тако (како се долази до потребног „доживљаја“ и самих читалаца), везати то за одређене научне чињенице, а затим и показати како се све то везује у целину која даје лик самог књижевника. О овоме би се могло још много говорити, али мислим да је и оволико довољно да покаже како свестрану студију изискује проучавање језика савремених књижевника ако желимо да оно оправда своју намену. Оно мора бити врло брижљиво рађено, са познавањем и средстава и метода савремене науке. Да поменем да исцрпне студије о појединим делима савремених писаца иду код других народа у неколико стотина страна, да не говорим о оним које се задовољавају само поједином особином њиховом.

Данас се подижу читави институти за проучавање нашег језика. Њих је изазвала потреба исцрпног проучавања језика наших писаца у садашњости и прошлости и тако исто исцрпног проучавања језичког блага, да се мало старински изразимо, сачуваног у нашем народу. Ти се институти подижу и због тога што је у многим случајевима где снаге појединаца нису довољне потребно да се примене колективне снаге. Истина, по-

неки од тих института целином су заузети једним задатком, тако да им је немогуће да посвете своју пажњу целокупности испитивачких потреба нашег језика; али они се морају проширити, да би могли одговорити свим својим задацима у потпуности; а међу тим задацима један је од првих да буду тако организовани да у сваком тренутку могу прићи исцрпним испитивањима која налаже наша данашња језичка стварност. Дешава се често да наши језички стручњаци предлажу какво отступање од језика Вукова које задире у основне црте наше језичке системе. Они то чине са најбољим намерама да помогну нашој писмености да изађе из каквог колебања, из какве дилеме о томе: који је облик најбољи и најправилнији за данашње покољење. Е, ту је потребан заједнички, колективан рад свих наших института који ће, сваки у своме подручју, извршити испитивање даних особина. Тада је одлука и проста и лака, а дотле се морамо држати традиционалног система који нам је од Вука остао, сем у случајевима када је и сама природа језичких особина које се испитују друкчија. Свако испитивање горње врсте добро је дошло; оно ће чинити, ако је добро вођено, знатан део грађе која ће, после исцрпнијих научних проучавања у најразличнијим правцима, послужити да се дође до коначног резултата. Тај резултат наши ће народи и радо поздравити и радо примити јер он мора одговарати језичким чињеницама које су у њима самим. А све дотле наша ће испитивања само водити ка томе циљу; она ће, у најбољу руку, значити озбиљне предлоге да се пређе ка утврђивању стварног стања дане црте и код наших писаца и у нашем народу.

Све што је овде речено потиче из уверења, које нам је од Вука остало, да су језички стручњаци описивачи језика, кодификатори оних особина које су се или у народима нашим или у књижевном језику потпуно оствариле. Њих граматичари и језички стручњаци треба да изнесу као особине наше културе које су сами наши народи или њихови књижевници као њихов израз — изнели на површину. Зато језички прописи који би се са овим косили значили би изневеравање оне заставе под којом се морају окупити не само сви зналци језичке струке него и сви поштоваоци гипке и лепе речи.

А. Белић

О НЕКИМ ПИТАЊИМА САВРЕМЕНОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Сасвим је природно да један часопис који се бави одређеним проблемима пропраћа расправљање таквих и сличних проблема у другим сродним часописима. И разумљиво је што се Ј. Вуковић, у *Питањима савременог књижевног језика* (у 2-ој свесци I књ., стр. 274—289), осврнуо на први двоброј нове серије Нашег језика. Ништа није необично и ако В. на поједина питања гледа нешто друкчије него овај или онај други сарадник овог часописа, мада он у подужем своме осврту на прву свеску нашега часописа и није показао да се у битноме много разликује од писаца оних чланака на којима се задржава. Али у своме приказу неких од тих чланака Вуковић налази да би објашњење извесних појава у нашем књижевном језику требало тражити и у неким другим чиниоцима, и да би другим путевима ваљало ићи к истим, и по његову мишљењу, тачним закључцима до којих се дошло у чланцима о којима говори. Посреди је, значи, неслагање у начелним питањима. Да бисмо их расправили, ја сам сматрао да је потребно осврнути се, прво, на Вуковићев приказ мога чланка *Двојство облика посесивних придева и заменица на -ов* и *-ин*. Ово је утолико потребније што се по извесним закључцима у томе приказу добија утисак управо супротан ономе што се у самоме чланку износи. Најпре ћу се задржати баш на тим закључцима.

Свој чланак *Двојство облика*... ја сам и написао зато да на једном конкретном случају покажем како се наша граматика у томе готово усамљеном случају одвојила од принципа на које ју је поставио њен творац — Вук Ст. Караџић (а и овде ћу поновити оно што сам већ тамо истакао — сам Вук

је био први који се огрешио о тај принцип). Иако се придевске и заменичке речи на *-ов* и *-ин* у зависним падежима неупоредиво чешће употребљавају с наставцима заменичко-придевске промене, на несразмерно већем простору пружања нашег језика и код много већег броја писаца, — наши граматичари су као правилне прописивали само њихове облике именичке промене. А то је управо противу принципа који је код нас сам Вук, још 1821 год., изнео у своме полемичком спису *Неколико ријечи мојим овогодишњим рецензентима*, у коме је казао да задатак граматике није да одређује „какав би требало језик да буде", већ да утврђује стварно стање појединих појава у језику, па да тек на основу онога што у њему постоји прописује норму књижевног језика. У име тога принципа, у наведеном чланку о двојству облика присвојних придева и заменица изнето је неслагање с настојањем граматичара да се ограничи књижевна употреба ових облика, који су широко распрострањени и у говорима народним и код књижевника, а који су и лингвистички оправдани. На примерима из већег броја наших писаца, књижевника и научника, тамо је дато образложење њихове употребе у књижевном језику. Затим је истакнуто да су настојања граматичара овде остала и сасвим бесплодна. То значи да ће тамо где прописи граматике нису у складу са распрострањеношћу употребе неког облика у говорима народним — утицај „мртвих граматичких правила" на књижевнике, свакако, бити слабији од утицаја живог народног говора. Ово потврђује пример преовлађивања облика присвојних придева и заменица на *-ов* и *-ин* с наставцима заменичко-придевске промене над облицима истих ових речи с именичком променом. Између Вуковићева и мога гледишта у овоме питању нема разлике. А не слаежмо се, пре свега, у томе што В. сматра да посебно у чувању облика именске промене код присвојних придева и заменица на *-ов* и *-ин* „школи и граматици и њену утицају морало би се дати мање места" него што му је дато у моме чланку о двојству облика.

Вуковић прихвата мишљење да се утицајем ова два чиниоца још може објашњавати чешћа употреба именских облика заменичко-придевских речи на *-ов* и *-ин* у језику граматичара и језичких стручњака, али не и у језику књижевника. Још

кад је реч о књижевницима из крајева где је у народном језику претежнија употреба ових речи с облицима заменичко-придевске промене, а у њиховим делима се оне употребљавају искључиво с именичким наставцима, — конкретно у случају Лазе Лазаревића, Вуковић такође допушта да је на овог „дисциплинованог" писца могла деловати граматика. Али се и овде пита није ли то код њега више „посреди непосредни утицај Вукова приповедања". Међутим сем у „општенитој правилности" облика и простоти излагања (која је опет на свој начин карактеристична код сваког од ова два наша књижевника) и нема друге сличности између Вукова и Лазаревићева начина приповедања. А посебно у овоме питању — у већини Вукових дела наилазимо на напоредну употребу једних и других облика присвојних придева и заменица, иако их је он у неким прозним делима (у ова иду и његови историски списи издати у Вуковој књизи I) доследно употребљавао онако како је у својој граматици казао да је правилно, тј. с наставцима именичке промене. У народним приповеткама (Вуковић вероватно на њих мисли кад говори о Вукову приповедању), које је Вук скупио и издао, свакако су чешћи облици тих речи с наставцима именичке промене, али, напоредо са овима, тамо налазимо њихове облике и са заменичко-придевским наставцима. На 60 првих страна *Српских народних приповедака* у издању Државне штампарије у Београду од 1937 г.) ја сам, при летимичном прегледу, нашао 15 примера облика зависних падежа придева *царев* и заменица *његов*, *њен* и *њезин* с различитим завршецима именичке и заменичко-придевске промене — у сразмери 9 : 6. (Потребно је указати на то да се у народним песмама, напоредо с краћим, именичким облицима, употребљавају и дужи, придевски облици промене присвојних придева и заменица; в. чланак С. Матића, Употреба дужих и краћих придевских облика у Његошевом и народном десетерцу, Наш језик VII, Београд 1940 и, посебно, примере на стр. 49—50). О непосредном утицају Вукова начина приповедања на Л. Лазаревића, посебно у овој особини, дакле, не може бити говора кад у Вуковим народним приповеткама налазимо и једне и друге примере (поред: После тога остану у *њезину* двору још три дана, стр. 38 и: Онда пођу к оцу *његовоме*, стр. 38; поред:

Види *царева* сина те га прождере. стр. 38 и: Види *царевога* сина. стр. 19. — Ти намјести према *царевоме* дворцу тај разбој. стр. 30 итд.). а код Лазаревића само оне што их је. истина. и у народу могао чути. али их је свакако више у школи и из граматике научио.

Као што се одавде види. а као што је и иначе из праксе познато. има писаца — и такви нису ретки — који загледају у граматике и где год се колебају какав облик да употребе. скоро редовно узимају онај што им граматичари препоручују. А „пребирање граматичких правила“ никако не искључује „ослушкивање народних говора“. Многи наши добри писци, чак и они које Вуковић види само на овоме последњем послу, раде и једно и друго. Народне говоре ослушкују и граматичари и језички стручњаци. исто онако као што прате поједине језичке особине код писаца. па тек на основу онога што тамо нађу утврђују правила којима ће се други користити. Зато немамо права умањивати значај граматике за неговање правилности књижевног језика.

Случај Л. Лазаревића и његова односа према правилима утврђеним од граматичара и језичких стручњака сигурно није усамљен међу нашим писцима. није ни што се тиче претежне употребе само краћих облика присвојних придева и заменица. Вуковић, како рекосмо. не пориче оправданост да се код Лазаревића ови облици објашњавају и условима којима сам их ја објаснио. Али се пита да ли се Матавуљ и Љубиша могу ставити у исти ред с Лазаревићем. Ја не знам ни зашто је било потребно постављати такво питање. Матавуља и Љубишу. заједно с другим писцима из југозападних крајева, ја сам према употреби облика заменичко-придевских речи на *-ов* и *-ин* одвојио од осталих наших писаца, уз напомену да они предњаче у употреби ових облика с наставцима именичке промене, па сам то објаснио и околношћу што су у народним говорима тих крајева ови облици много чешћи. Само сам додао да употреба оних других облика у језику народном тамо није ограничена у истој сразмери као у језику писаца из тих крајева. А у томе се В. није сложио са мном.

Иако у своме чланку никако нисам имао претензија да утврђујем и какав је однос између једних и других ових облика

у појединим говорима нашег језика (за то би била потребна и теренска испитивања и много опсежнија расправа), ја сам на основу употребе њихове код писаца, и на основу онога што је познато из неких наших тамошњих говора који су испитивани, истакао да су захтеви граматичара за искључивом употребом краћих облика успешније могли бити примењени код писаца из југозападних крајева, баш зато што су ти облици обични у тамошњим говорима. А кад сам казао да „једино у југозападним нашим крајевима ти облици нису необични" — тиме сам мислио нагласити да су они у осталим говорима такви, а не да су и овамо необичнији од дужих облика. Вуковић, изгледа, моје речи није овако схватио, зато поводом њих каже „не само да су обични него су баш ти облици својствени понеким од ових говора", а поред њих су „необичнији или и сасвим необични (како где) облици одређене придевске промене придевских речи на *-ов* и *-ин*". То би се теориски могло примити као тачно, али из онога што већ знамо о појединим говорима тих области не може се извести овакав закључак. Сем у појединим случајевима, негде кад присвојни придеви изведени од личних имена означавају припадност по оцу или матери, негде опет кад стоје у називу места или као саставни део имена дана (исп. Јужносл. филолог XIII, стр. 77, Дијалектолошки зборник IX, стр. 426 и 539 и поново Јужносл. филолог XVII, стр. 63), присвојни придеви и присвојне заменице на *-ов* и *-ин* се и у већини говора на тој страни чак чешће употребљавају с наставцима заменичко-придевске промене. За један од тих говора, за говор Пиве и Дробњака, сам Ј. Вуковић, дајући његов опис, каже: „присвојни придеви од особних именица на *-ов, ев* и *-ин* у зависним падежима радије долазе у облицима одређеног него неодређеног вида: по ***Марковом*** орању газе; од *Стевановог* жита иду; из *Николиног* закоса изби" (Јужносл. филолог XVII, стр. 62). Интересантно је напоменути да су и у Дубровнику у употреби облици *његовога, њезинога* (в. M. Rešetar, Der štokavische Dialekt, 177).

Вуковић претпоставља неупоредиво чешћу, или чак и искључиву, употребу ових речи са завршецима именичке промене у говорима Далмације и дела Босне, али за доказ не даје нешто што је већ утврђено, него каже да би се то отприлике

испитивањем (значи — тек отсад) „морало наћи". Пошто још немамо описа ових говора, не може се тврдити да се испитивањем у неком од њих неће пронаћи и стање ове особине које Вуковић претпоставља. Али засад ми у то нисмо сигурни. Искључива употреба тих облика код Далматинца Матавуља и Босанца Иве Андрића (у ранијим његовим приповеткама) и скоро искључива таква њихова употреба код И. Секулић (ако се то за употребу код ње може рећи — М. С.), која „на свој начин захвата народни говор тражећи га онамо где је по изразу јачи и звонкији" (В. то, ваљда, мисли опет на говоре неке од ових двеју покрајина), — за мене није довољна да бих на основу ње закључио да су ови заиста изврсни наши приповедачи ту особину могли узети само из народног говора овог или оног краја Босне и Далмације. Ми смо у прилици да то лако проверимо на језику других писаца из тих крајева. С овим циљем ја сам прегледао неколико чланака и приповедака босанских писаца, који су се у Босни родили, у њој живели и данас живе, и раде у главноме граду и културном центру Републике Босне и Херцеговине. Зато сам узео баш Вуковићева Питања савременог књижевног језика, књ. I, св. 1 и 2 и један број сарајевског часописа Бразда.

Марко Марковић, за кога Вуковић на једном месту каже: „Стојећи чврсто на тлу босанске говорне области . . . Марковић ослушкује народну реч" (Бразда I, св. 7—8, стр. 591), — скоро искључиво употребљава присвојне придеве и заменице са завршецима придевске промене. У његовом чланку: *Трагом кварења нашег језика у недавној прошлости* (Питања, св. 1) забележио сам примере:

> Као нужна последица целокупног *њеног* капиталистичко-колонијалног система, *њеног* духа, просто — стила *њеног* друштвеног живота и рада, стр. 17; — Борба против *његовог* намерног па и насилног кварења 15; — По неправилности ријечи и *њиховом* смјештају у реченици 19; — о *Даничићевом* рјечнику хрватскога или српскога језика 19; — Пази на чистоту *његовог* језика 21; — На њемачком и *окупаторовом* службеном језику 23; — против *окупаторовог* 30.

А притом ми није пао у очи ниједан пример облика ових речи са наставцима именичке промене.

Други сарадник Питања савр. књ. језика из Босне. М. Шамић, судећи по његову чланку *Језик и стил Иве Андрића у приповијеци* . . . (Питања, књ. I. св. 2) употребљава напоредо и једне и друге облике; као:

у *пишчевом* језику, у *књижевниковом* избору 171, промјену *његовог* социјалног положаја 172, у сусрету *Симановом* 172, *њиховом* говору 174, *његовом карактеру* 176, у *Бесарином* хану 176, плод *његовог* животног искуства 180. — тако и:

дио *Симанова* говора и *његова* психолошког стања 174, у језику *њихову* 177, у *ауторову* причању 178, плод *његова* талента и резултат *његова* савјесног рада 181; —

и то, како видимо, нешто чешће облике са завршецима придевске промене.

Исто стање сам нашао и код два Босанца — сарадника Бразде. У приповеци С. Мићановића — Краљев капетан (Бразда III, бр. 7—8) налазимо примере:

Од *његовог* доласка из Србије 498; — На *његовом* лицу указа се израз 500; — о ономе што је чинило смисао *његовог* живота 502; — А у *капетановом* мозгу блесну мисао *503;* — без икаквог *његовог* напора 505; — Увијек се налазио на *његовом* столу 507.

А ни овде нисам уочио ниједан случај употребе ових речи с оним другим наставцима.

Код Исака Самоковлије су подједнако обични једни и други облици. То се бар може закључити из примера:

Трговца експлоататора и *његова* сина 585; из *његова* назирања, из *његова* схватања 586, на штету *Матиног* карактера 587, прикази бујице и *њеног* карактера 587, —

које сам забележио у Самоковлијину приказу нашег уметничког филма „Језеро“ у истом броју Бразде.

Од савремених босанских писаца Б. Ћопић сигурно највише воли заменичко-придевске облике с краћим завршецима (тј. с именичком променом), али ни они други код њега нису ни тако ретки ни тако необични. О употреби облика ових речи с једним и другим наставцима у језику П. Кочића, Р. Чолаковића и И. Андрића (у његовим новијим делима) већ сам говорио у своме првоме чланку. И кад се узму сви савремени

босански писци заједно. ни код једног од њих се, сем код И. Андрића (у ранијим приповеткама), не наилази на искључиву употребу придевско-заменичких речи с именичком променом. Они обично ове облике употребљавају напоредо. Код мањег броја њих су чешћи ти облици са завршецима именичке промене, а већина их радије употребљава с наставцима придева одређеног вида, — понеки и једино овако. На основу онога што налазимо код савремених босанских књижевника, дакле, не можемо претпостављати да се у говорним областима њихова завичаја негде у народу од присвојних придева и заменица на *-ов* и *-ин* употребљавају само облици именичке промене. А уколико се ово будућим испитивањима појединих босанских говора и утврди, мене то неће поколебати у уверењу да им у књижевном језику не треба давати првенство испред облика с наставцима заменичко-придевске промене.

Поготову нема много основа за претпоставку да искључива употреба ових речи с именичком променом може бити правило за говор ужега завичаја Ст. М. Љубише. У говорима Боке и Црногорског Приморја, чија слика се, доиста, умногом огледа у Љубишину приповедању, уз ове су познати и облици заменичко-придевске промене тих истих речи. Поред проверавања ове особине код људи из тога краја, ја сам у истом циљу прегледао преписку Бокеља Вука Врчевића и Вука Поповића с Вуком Караџићем. Код обојице ових Љубишиних земљака и савременика нашао сам, додуше, нешто већи број примера присвојних придева и заменица на *-ов* и *-ин* с наставцима именичке промене.

У Врчевићевим писмима објављеним на преко 150 страна у књ. VI-ој Вукове преписке забележио сам свега 10 примера ових речи са завршецима обеју промена, и то седам са завршецима именичке (од Марка *Ивова* до Ђура *Перова* 505, из *њихова* мјеста 510, при *његову* животу 588, празнике *Христова* рождества 605, по *његову* одласку 605), — а три (по *њиховоме* коштуму, по свему *њиховом* мјесту 512, као *њиховом* секретару) — са завршецима заменичко-придевске промене).

Код В. Поповића на првих 50 и последњих 100 страна његове преписке с Вуком (в. Преписка VII) налазимо већи број и једних и других примера. Поред:

за *његова* живота 16, од зла *његова* 39, без *његова* призренија 51, Миљана *Вукова* 344, Милована *Минова* 356, Ђока *Шујова* 357, сина *Миркова* 373, љубимца *књажева* 374, по двору *књажеву* 377. око *његова* оѣела 377, једног *његова* ортака 381, из ума *њихова* 388, Ива *Ракова* 397, *Омерову* аѣута́нту 404, Петра *Стеванова* 413, с *његова* доласка 419, без знања *књажева* 436, —

и напоредо с овима:

упорству *њиховом* 17, *његовоме* капетану 43, *њиховог* друга 339, *књажевог* жита 365, сину *његовом* Млађену 402, *његовом* патриоту Ришњанину 408, *његовом* народу 410, вријеме *њиховог* тешког страдања 412, *његовом* аѣутанту 414, *његовог* друга 414, сину *његовом* 444, све што је *његовог* било 444.

Ако не узимамо у обзир придеве којима се означава припадност лица по оцу, према употреби ових других примера у језику В. Половића можемо закључити да су у Боци Которској облици именичке и придевске промене ових речи подједнако обични. Што је сразмера друкчија у писмима В. Врчевића — можемо, мислим, претпоставити да је он колико-толико обраћао пажњу на оно што је Вук Караџић у својој граматици означио за боље и правилније. Иако самоук, Врчевић је био човек који је тражио књигу и који је пратио нарочито оно што је Вук Караџић објављивао. Он се, истина, у писму од 5 нов. 1849 г. извињава Вуку што увек брзо пише, па не пази на правопис и граматику. Али баш сама та чињеница што налази за потребно да се због овога извињава говори за претпоставку да он није писао у свему онако како говоре његови земљаци, у чијем језику има више особина које отступају од норме књижевног језика. А за ово имамо и стварних доказа, јер поред ређе употребљаваних познатих бокешких дијалектизама у Врчевићевим писмима чешће налазимо њихову замену књижевним облицима. Човек који ће бити једно време учитељ српског језика и секретар црногорског владара кнеза Данила (испор. и Врчевићево писмо Вуку од 5 окт. 1852 г.) у свакоме је случају бар у извесној мери морао водити рачуна о граматици, па није̑ невероватно да је он и при употреби

облика присвојних придева и заменица на *-ов* и *-ин* обраћао пажњу на оно што је било означено као правилно.

А ако се и допусти да Врчевић специјално овде ништа није дотеривао, већ да је ове облике узимао према сопственом језичком осећању, онако како их је употребљавао у свакодневном разговору и како се они употребљавају у народном говору Боке Которске, — ипак се не може извести закључак да се у сразмери употребе тих облика код Љубише верно огледа стање тога појава у народноме говору, како то Вуковић претпоставља. Однос 19 : 1, који налазимо у Љубишиним приповијестима, није исто што и однос 7 : 3 (у Врчевићевим писмима).

Не знам шта је могло наметнути закључак како ја мислим да се Љубиша бавио проучавањем граматике. В. изрично каже „ја не бих могао рећи да је он (тј. Љубиша) баш много проучавао граматику“ (стр. 280). То ни ја не бих могао рећи, нити сам то рекао, него сам само казао да је Љубиша, иако без редовне школе, ипак приучио нешто граматике и да је баш то, као и настојање да у својим делима да образац књижевног језика, учинило да се његове Приповијести по форми разликују од народних приповедака (Наш језик, књ., I, св. 1—2, стр. 28). Нисам рекао ни да је Љубиша робовао „граматичким правилима“, али је тачно да у језику Љубишиних Приповијести налазимо низ облика који су друкчији него у дијалекту његова краја, и управо онакви какве је још онда прописивала граматика нашег књижевног језика.

Познато је да су у локалним говорима Боке и Црногорског Приморја:

а) датив и локатив једн. личних заменица 1, 2 и сваког лица по облику једнаки с акузативом;

б) да су енклитички облици дат. мн. у 1 и 2 лицу: *ни* и *ви* (место *нам* и *вам*), а енклитички облици акузатива *не* и *ве* (м. *нас* и *вас*);

в) да показне заменице гласе: *ови*, *та* и *они* (а не: *овај*, *тај* и *онај*);

г) да се с предлозима *у* и *на* уз глаголе мировања употребљава облик акузатива, а не локатива;

д) да је облик лок. мн. једнак с обликом генитива;

ђ) да се напоредо с обликом инфинитива на *ти* — и још чешће од овога — употребљава облик без крајњег *и*, итд.

У Љубишиним Приповијестима место већине ових дијалектизама употребљавају се књижевни облици. А то никако не доказује да је Љубиша „граматичке облике узимао по слуху, онако како их је чуо“, како то В. тврди. Да је овај изванредни наш приповедач покрајинске облике много чешће замењивао књижевним, граматички правилним, облицима — то пада у очи чим се баци поглед на било коју од његових приповедака.

Љубишине речи, казане у предговору првом издању Приповијести црногорских и приморских, према којима му је „намјера била да потомству, поред осталог (мишљења, начина живљења) очува и начин разговора народног“. — никако не треба схватити да он у фабулама својих приповедака, које је обично узимао из народног предања, није ништа мењао. Љубиша није био само скупљач народних приповедака него уметник који је обрађивао своје приповијести, дотеривао их и гладио, како са̂м у истом предговору каже. Он је свакако настојао да притом очува народни карактер својих приповедака, изразитост народног приповедања, народну фразу и речник, али не и покрајинске облике појединих речи. Њих је он, како рекосмо, чешће замењивао књижевним облицима, иако не увек, и не потпуно доследно. У каквоме односу у Љубишиним Приповијестима стоје књижевни, граматички правилни, облици према народним, показаћемо на примерима исписаним из његове приповетке *Крађа и прекрађа звона:*

Ево *нас* браћо 287[1]); — Дође лупеж па *не* (диј.) покраде 287; — Лежимо *у скутовима* 287; — Испогибали смо *на Кандији* 288; — Пириш готово *у сјену* црковноме 288; — Неће се *у њој* капђела ужећи 288; — *при вратницама* 288; — Док ме *онај* поклич *у свиђању* не пробуди 288; — Нијесам никад *у своме дану* тврђе уснуо 288; — Пак *ви* (диј.) се кунем 288; — Опет се *у јаду* тјешим 289; — Овако су *нам* стари радили 289; — *У првоме мраку* паде пријатељ у кућу кнежеву 289; — Дође к *мени* човјек 290;

---

[1]) Примери су узети из Целокупних дела Ст. М. Љубише у издању Народне просвете, књ. I.

— Нека *нам* буде тај гријех 290: — Ето *нам* зја гологлава 291; — *У томе Приморју* цркава и звона ка малога боба 291: — ако *на нашој цркви* не занијеми 291: — *У алугама* данују: — Пак *нас* она неће пустити 291: — Да тамо испричаш као што си *мени* 292; — Ако *ни* (дат.) луч дође до нокага 293: — Хоће *нам* се да *нам* сок у туђој земљи калаузи 293: — Да *ни* (дат.) рози не порасту 293: — Како *вам* је драже 293: — Да *вам* неће од тога дијела 293: — Данас суд *на Цетињу* као у којега драго краља 294: — Чују чељад гдје *по гувнима* жито вршу и вијеју 295: — *На једној узноситој ливади* лежи 295: — Пси *нам* трупље изјели, не знало *нам* се гроба 295; — Опет им се смрзну крв *у жилама* 295: — Кад *у пољу* престане граја и чељад полијегају 296: — *у првоме сну* 296: — *на овоме ждријелу у заставн* 296; — Ако *нам* буде до муке да *ни* (дат.) браниш плећа 296: — Тек први кокоти *у селима* запоју 297; — а *у њему* умјештено звоно 297: — *у дну цркве* 297: — коврка жаба *у лужини* 297: — дружина *у метеризу* чекала 298: — дању *у шуми* 298.

Овоме ћемо додати да на десетине случајева употребе инфинитива у овој Љубишиној приповеци нема ниједног јединог примера краћег инфинитива без крајњег *и*, који је у дијалекатској области пишчева завичаја свакако обичнији од овога што га Љубиша редовно употребљава.

Најупадљивије дијалекатске облике говора Боке и Црногорског Приморја Љубиша, дакле — сем у неколико случајева употребе заменичких енклитика у дат. и акуз. множине — замењује књижевним облицима. И сасвим је природно претпоставити да је он и од двојаких облика присвојних придева и заменица употребљавао скоро искључиво краће облике зато што их је граматика означавала као правилније.

Вуковић налази и да сам ја у своме чланку „изоловао придевске заменице и присвојне придеве, не посматрајући их упоредо и са придевима својства, који се исто јављају и са завршецима одређеног и онда кад им је значење неодређеног вида“ (Питања, стр. 279). Иако признаје да то не би променило став „у одређивању нормативних облика за књижевни језик“, што је свакако био главни задатак мога чланка. В.

захтева „шире захватање проблема", јер би се тако, каже он, или мењали или чвршће документовали донети закључци (стр. 281). Занимљиво је што овде сад В. допушта и могућност доношења друкчијих закључака, а иначе стално наглашава да су утврђени закључци тачни. Али, без обзира на то, овој замерци свакако ваља поклонити пажњу.

Проблем губљења синтаксичке разлике између облика одређеног и неодређеног придевског вида заиста је врло занимљиво, а и врло опсежно питање науке о нашем језику. Оно свакако заслужује да се приступи његову проучавању. Али и само утврђивање сразмере мешања једног и другог придевског вида у појединим говорима нашег језика и код појединих наших писаца захтева доста времена. А без претходног упознавања те сразмере не може се доћи до поузданог разјашњења овог проблема. Ни В., сигурно, није могао очекивати да се до њега дође у једноме оваквом чланку. Само се питам по чему је закључио да сам ја расправљању питања о двојству облика присвојних придева и заменица приступио и не доводећи ову појаву у везу с мешањем употребе облика одређеног и неодређеног вида код описних придева, који имају и једне и друге облике. Ја сам баш овим и почео свој чланак. Затим сам нагласио да при објашњењу употребе присвојних придева и заменица с наставцима придевске промене „на првоме месту ваља имати на уму замењивање наставака описних придева неодређеног вида придевским наставцима одређеног облика, које је довело до тога . . ." (Наш језик I, 1—2, стр. 33), а на другоме месту: „кад је реч о придевима ваља знати да не само што се у многим облицима код њих извршило једначење форме одређеног и неодређеног вида већ се, како је на почетку истакнуто, и даље губило осећање разлике међу њима . . .", па сам нешто даље истакао да није без основа „Даничићево мишљење према којему су, аналого овоме (тј. све чешћој употреби описних придева само с облицима придевске промене), и облици посесивних придева и заменица неодређене форме могли бити замењени облицима придевске промене" (исто, стр. 34). Ово је несумњиво било потребно потврдити примерима употребе код појединих писаца, а ја то нисам тамо учинио.

Ти примери у извесним, али само у извесним случајевима доказују да писци код којих налазимо искључиву употребу краћих облика присвојних придева и заменица на *-ов* и *-ин*, и тамо где налазимо такву употребу код њих, такође понекад, а у усамљеним случајевима и скоро доследно употребљавају облике неодређеног вида и од описних придева. Сасвим је тачно В. рекао да таква употреба ових облика даје приповедачком језику писца уочљиву црту његова стила. (Случај И. Андрића у првој збирци његових приповедака на коме се В. задржао потврђује се не само овим него и мењањем употребе облика присвојних и описних придева у каснијим његовим делима у једнакој сразмери). Овакви случајеви — кад би се према појединим цртама судило — упућивали би на то да се ти писци не руководе оним што граматике прописују. Али то, исто тако, не говори ни за верно одражавање слике народног говора. Ово је ипак више књижевни манир стила овог или онога писца. Ни манир, разуме се, никада није самоникао, него га опредељују једни или други чиниоци, који могу бити различити, и ми их овде нећемо набрајати. Ипак ћемо истаћи да уколико је у питању овај или онај облик речи, њих код савремених писаца најчешће одређује норма књижевног језика, наравно ако је дотични облик друкчији у народном говору средине из које је писац поникао или у којој живи.

Вуковићу се може дати за право уколико је хтео рећи да је код писаца до извесне мере повезана претежна употреба облика именичке промене код придева својства, с једне, и код присвојних придева и заменица на *-ов* и *-ин*, с друге стране. У прилог овоме говори чињеница што се облици неодређеног придевског вида описних придева нешто боље чувају опет код писаца из југозападних области, код којих је претежнија и употреба облика присвојних придева и заменица с именичким наставцима. Али да ни овде не може бити речи о некој утврђеној, или бар приближно утврђеној сразмери, то такође није тешко доказати. За ово ће бити довољно да наведемо по неколико примера употребе описних придева са завршецима именичке и са завршецима заменичко-придевске промене у облицима у којима се оне међу собом разликују. Те сам примере

узео са понеколико страница, опет из приповедака Ст. М. Љубише и С. Матавуља.

Из односа употребе тамо нађених примера описних придева у облицима придевске промене:

Пошто сам се дивио *стравичноме* паду Крке и *бојадисаноме* Трогиру, стр. 27; — Рисан је давао некада име *цијеломе* заливу 30; — Реве јеком силно запјенушена вода као из млина *мучнога* кад се ваља с јаже 30; — Чудо је да су људи уздуж тако *тијеснога* Приморја пградили онако лијепих кућа 31; — Састану се оба побратима на *уговореноме* мјесту усред подна 134; —На томе *страшноме* позору скочи жена 137; — под закриље *крилатога* лава 153; — уговорено писмено на *дробноме* пијеску 154; — Био бих готов понијети милост и поздрав *честитога* дужда 158; — под сјен *крилатога* лава 160; — ... који су овако сретно живјели у овако *богатоме* и *праведноме* царству 160; — Које ће вам јаде помоћи Млечићи на *сухоме* крају кад провале Турци 161; — У колико смо вриједни угодити *преведроме* владању млетачкоме 164; — *Честитоме* дужду млетачкоме ... част и поклон 164; — Закључено на *обичноме* мјесту од правде 164 (Ст. М. Љубиша. Целокупна дела, књ. I, издање Народне просвете. Београд).
— Смишљајући како да испита свога *намјерногa* госта 22; — стасити јунаци у *сјајноме* руху 27; — По *лијепоме* обичају српскоме дворе српску сиротињу 28; — о најважнијим догађајима онога *бурног* доба 28; — Дуго раздобље тога *значајног* догађаја пуно је *страшнога* посла 32; — Зна да су потекла из *чистога* извора 33; — То је начело увијек владало на овоме *класичноме* земљишту 33; — Гоњен од *моћног* непријатеља 33; — Омрзнуо би и *рођеноме* брату 37; — Бијаше од *чувенога* братства Радовића 38; — Овај никако да се задовољи, да се нагледа *новога* оружја 39; — на *широком* седлу лијепо извезена 43; — Показа прстом на једнога *средњовјечнога* човјека 65 (С. Матавуљ, Целокупна дела I, издање Народне просвете), —

и примера истих речи употребљених с облицима именичке промене:

Много лијепих кућа гдје се промаљају између *зелена* сада. стр. 28; — Лежи Рисан у дну залијева на *стрмену* камјешћу 30: — Има у Боки *пописана* народа 34.770, стр. 37; — Кањош Мацедоновић, човјек *ниска* струка 164; — Нека зна дужде да идем из главе *цијела* народа 164; — Ево ти, честити дужде, обиљежја која сам ти донио с *мртва* одметника 168: — за њим непрегледна пука као тушта 168 (Љубиша, исто).

— Човјек на *бијелу* коњу јездијаше 18: — Ти си човјек, може бити с *далека* пута 20: — Не гледај ме овако *стара* и *гронула* 21: — Заглуших те јутрос *уморна* путника 22; — високо момче, *згодна* раста и лијепо одјевен 35: — . . . гдје се мирис од *питома* цвијећа преплиће као у Ђулистану 35; — Удари у смијех кад видје *намргођена* друга 36: — Чудим се теби *паметну*, те не умијеш скрити што ти је у срцу 36; — Сва та сила још за *рана* јутра загуши улице 37: — Иначе бјеше *добра* срца 37: — А познао би и ти њу по њезину *бијелу* врату 39: — Док ето ти једнога *крупна*, средњовјечна човјека 52: — Два перјаника изведоше Мињу, *везана* 53; — Жалим *самохрана* ти оца 54; — Без икаква *законита* разлога уби Бећир-бега Писјака 55: — Да Миња бјежи од *књажева* суда . . . од *праведна* суда 56 (Матавуљ. исто).

— можемо закључити да се облици неодређеног придевскога вида у атрибутској служби употребљавају напоредо с облицима одређеног вида. као и код већине наших писаца. Али пада у очи да се, нарочито код Матавуља. чува и шира употреба облика неодређеног вида. Матавуљ чешће описне придеве употребљава с наставцима именичке промене. и кад њихово значење иначе захтева облик одређеног вида, а кад би се у народу очевидно употребио овај други облик: исп. примере: Познао би и ти њу по њезину *бијелу* (м. *бијеломе*) врату; Сва та сила још за *рана* (м. за *ранога*) јутра загуши улице; Миња да бјежи од *књажева* суда. . . од *праведна* (м. од *праведнога*) суда и сл. Ово је стилски манир Симе Матавуља, који његовом. иначе врло једноставном. стилу даје нешто уздигнут тон. А овога, у мањој мери, има и код Љубише и код понеког другог нашег приповедача.

Иако се у приказаној напоредној употреби облика оба придевска вида код ове двојице врло значајних књижевних претставника наших југозападних области, несумњиво, огледа и нешто доследније чување придевских облика са завршецима именичке промене у говорима тих крајева. — ипак се оно не може упоредити са несразмером између именичких и придевских облика присвојних придева и заменица на *-ов* и *-ин*. За мене је то такође потврда већ раније изнетог мишљења да је искључиво употребу облика ових речи с наставцима именичке промене и код ова два писца определила књижевна норма, коју, по правилу, уопштава граматика књижевног језика.

Кад граматика у појединим питањима заостаје за развитком књижевног језика, па за норму још означава оно што више стварно није норма, онда је, разуме се, потребна ревизија раније утврђених правила, на основу анализе језичког материјала. Држећи се овога начела, ја сам и узео био да расправим питање двојства облика присвојних придева и заменица на *-ов* и *-ин*. То исто је навело и Б. Милановића да узме на расправљање питање књижевне употребе облика: *мразови-мразеви, носови-носеви* и сл. Требало је, истина, да је дао више примера из савремених писаца да би се и на основу само њих могло закључити који облици преовлађују. Мада је Милановић и са оним примерима што их је у своме чланку навео, и не без разлога, закључио да правац развитка иде к преовлађивању нових, историски „неправилних" и гласовно неусловљених облика. Уредништво Нашег језика је сматрало да би за давање преимућства једним од ових облика било корисно знати који су од њих распрострањенији у појединим народним говорима. Зато се и обратило читаоцима с питањем да му доставе који су од тих облика код њих чешћи и обичнији. Ја се с Вуковићем не бих сложио ни у мишљењу да метод кога се Милановић држао није добар, ни да се облици типа *мразеви* могу сматрати дијалекатским. Њихова употреба, по моме мишљењу, све више постаје општом појавом, па ако не бих још био за то да се једино они препоруче — никако не мислим ни да се могу оглашавати за некњижевне.

Вуковић је на речима био противу пребирања граматичких правила, а више за ослушкивање народних говора. Овде он

није томе остао доследан. Уствари, он је и у питању на којему смо се и он и ја дуже задржали — за чување раније утврђених правила. Само он и за именичке наставке код присвојних придева и заменица и за облике именица типа *мразови* и *носови* тврди да имају ширу подлогу у народним говорима. А у томе се не можемо сложити. Тако исто се не слажемо ни у мишљењу да је, сад супротно од изнетих случајева, потребна ревизија и употпуњавање досадашњих правила о измени задњонепчаних сугласника и упрошћавању сугласничких група у примерима типа *приповеци*. То је правило изведено према принципима нашега правописа, које је утврдио још Вук Караџић и које потпуно верно одговара природи нашег језика и језичкој пракси најширих кругова народа, а сигурно и највећег броја наших књижевника. Што појединим писцима суштина ових принципа није довољно јасна, па се зато греше о њих, — то само говори за потребу да Наш језик своје читаоце стално упознаје с њима. Једино с тим циљем је написан и чланак *„У приповетки" и сл.*

М. Стевановић

ПОРЕКЛО НЕКИХ ЛИЧНИХ ИМЕНА НАШИХ

У народној песми с насловом „Свети Никола" (у другој књизи Вукове збирке), поред осталих светаца, помињу се и светице Петка и Недеља.

Рјечник Југославенске академије, чудећи се стварању тога имена („како је народ измислио св. Недјељу није јасно"), истиче да је св. Недеља заједничка и Србима и Хрватима. То показује, зацело, да то име води свој почетак из заједничке српскохрватске хришћанске терминологије, из времена пре деобе цркава. Академијин Рјечник наводи једну католичку цркву тако названу, као назив једног села у Хрватској с таквим именом. И М. Васић у „Архитектури и скулптури Далмације" наводи две цркве с таквим именом: на Брачу и у Задру. Запис бр. 8397 код Љ. Стојановића помиње православну цркву св. Недеље у Малој Трешњевици у Хрватској. Најзад, и у Богишићевој збирци, у перашкој бугарштици бр. 61, помиње се црква св. Недеље (у десетерачкој паралели такође, иако нејасније).

Вук у свом Рјечнику такође је у недоумици: „У народу се нашему мисли да је Недјеља некака света жена".

Очевидно је из назива цркава и насеља да је са светом Недељом случај сличан као и са другим светачким именима која су се пренела на цркве или и на читава насеља (Петковица, Митровица, Прокупље, Ариље итд.). И док је свакоме, због српских слава, познато да је Петка исто што и Параскева, дотле је мање познато да је св. Недеља — св. Кирјакија (која се празнује 7 јула по црквеном календару православном), односно св. Доминика (која се празнује 6 јула код католика), јер се име Кирјакија ретко налази у пролозима и минејима. Под њеним даном обично је забележен само главни светац тога

дана, Тома, а само су ретки писари (према својим локалним потребама зацело) уносили и Кирјакију, односно св. Недељу или само Недељу. Почетак њеног житија (сличан једном обичном мотиву наших народних приповедака) објашњава име светитељно: „У дане Диоклитијана цара, Доротеј неки, хришћанин, са Евсевијом женом својом, бешчедни будући, мољаху се Богу да им да порода . . . И добивши женско дете у недељни дан, дадоше јој име Кирјакија (тј. Недеља)".

Име Недеља, дакле, преведено је са грчког (као и католички назив те светице, Доминика), као што су са грчког преведена име св. Петке и имена трију кћери св. Софије: Вера, Љубав и Нада (17 септембра по православном календару). Ове три последње дале су популарна имена код грађанске класе руске, а два имена од та три примила је и наша грађанска класа крајем прошлог века, најпре Надежду, а за њом Веру. Код Срба, Македонаца и Бугара опет, Недеља и Петка дале су обична и честа, углавном сељачка, имена: Недељко, Недељка, Петко, Петкана.

Вук бележи (на истом месту) да се Недеља и Петка понекад налазе заједно на иконама (као што се заједно налазе и у наведеној песми Вукове збирке). Тај податак Вуков показује да је и у иконографији нашло свој израз оно приближавање двеју светица које је народна традиција извршила — вероватно због календарске блискости њихових имена.

Раније наведене Вукове речи („У народу се нашему мисли да је Недјеља некака света жена") показује онај присни однос између црквене просвете наше и слепих гуслара: песму о св. Николи Вук је забележио од слепе Степаније, своје земљакиње. Овде је згодно потсетити на Вукову примедбу уз стих из слепачке „Молитве" у I књизи (бр. 211): „Божје слово слушају". Та примедба гласи: „*Слово* м. *ријеч* узето је из црквенога језика; а и у осталом је ова молитва много по црквеном начину, и томе се није чудити, јер слијепци највише просе код цркава и манастира".

С. Матић

ПОВОДОМ ЈЕЗИЧКИХ ОБЈАШЊЕЊА УЗ ДРУГУ КЊИГУ ВУКОВИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА

Тумачења речи и израза што се објављују уз књиге чији је речник обојен покрајинском речничком грађом поодавно изазивају потребу да се тај рад подвргава критици, да се о њему дискутује ради бољег и свестранијег упознавања речничког богатства у нашем народном језику. Многа наша класична дела — народне песме и приповетке, Горски вијенац, приповедачка дела наших реалиста, изискују брижљиво тумачење речи, упознавање њихових локалних значења. Чешће се то чини површно, без довољно припреме, без испитивања речничке грађе у говорима одакле су писци уносили поједине речи, — одакле су оне улазиле у писани текст. Па чак и бољим тумачима речничке грађе и коментаторима текста не полази увек за руком да дају беспрекорна објашњења речи и израза — и оним најбољим се поткрадају грубе грешке, тако да нехотимично искривљују текст, место да га објасне, учине приступачнијим.

За оне који овај посао раде без смисла, неспремни, не удубљујући се у ствари, немајући пред собом чак ни Вуков речник, да прво ту погледају шта би која реч, нађена у тексту, могла значити — карактеристичан је начин на који су понекад тумачене извесне речи из Горског вијенца (како су понекад и понеке стихове наши људи преводили на стране језике) или из народне песме. Неразумевање речи у Горском вијенцу доводило је и дотле да у познатом стиху ... да пас пасу довијек казује ... понеки схвате реч *па̑с* као *па̏с*, а не *појас* — и наши људи, не само странци. Или, у једној књизи пре рата могли смо читати реч *јаглук* протумачену речју *прслук*. Како

је себи могао познавалац лирских народних песама претставити песничку слику у стиховима:

Ако бих те у јаглуке везла.
јаглук иде од руке до руке —

тешко је замислити.

Неприступачност доброг дела речничке грађе у понеким делима наше књижевности за многе људе са територије удаљеније од оне где су дела настала очитује се врло често баш у тумачењима која се уз текст објављују. То показује и колико је потребно занимати се питањима да се такви текстови учине разумљивим за шире кругове читалаца у разним областима наше језичке целине. Кад погрешна тумачења речи налазимо и код људи који су и по својој стручној спреми позванији да коментаришу текстове, онда можемо увидети колико го и није лак посао, — колико је то рад који тражи стрпљивост и све дубље и шире упознавање нашег народног језика.

И за речи које имамо у нашим речницима, почевши од Вукова, није довољно увек одређивати значења ослањајући се на саме речнике. Речи се у живом језику народних говора нијансирају, јављају у значењима у којима их нису досад ухватили лексикографи, мењају своја извесна значења — итд. — зато их је понекад врло тешко ухватити и разумети у значењима у којима их у датом моменту дâ народни песник или који писац. Због тога ћемо често у речницима непознатих и мање познатих народних речи уз коментарисана дела наћи за поједину реч одређено значење у коме се она може појавити, у коме је обележена у речницима, али јој то значење у тумаченом тексту не одговара.

Затим, више пута је мана рада на коментарисању текста и у томе што се разна објашњавања у вези с текстом и одређивање самог значења речи не дају систематски, што се и једно и друго даје непрецизно и често неразумљиво — тако да би и тумачењима речи и објашњењима разних појмова требало дати поновно тумачење.

Да би се рад ове врсте темељитије обављао и чинио извесна наша класична дела што приступачнијим за широку публику, — и да би се уопште стварао већи интерес за тумачење речи и израза, позабавићемо се тумачењем понеких досад

тумачених речи и израза, — желећи у исто време да и друге потстакнемо на овај, мислимо, потребан и користан посао. Такав посао, ако он буде успешно рађен, како бисмо желели, биће од не мале користи и нашим лексикографима, који данас стоје пред великим задацима рада на речницима књижевног и народног језика. У исцрпнијим тумачењима мање познатих речи, ако она буду добра, биће увек нове грађе за употпуњавање речника нашег народног језика.

За ову прилику узећемо из књиге Драгутина Костића: Тумачења друге књиге народних пјесама Вука Ст. Караџића (издање Државне штампарије, Београд 1937 год.) низ протумачених речи и израза којима је потребно правилно тумачење или за које нам се чини да им тумачење треба употпунити. Баш ту ћемо наћи на примере који показују несигурност у одређивању значења појединих речи, опазићемо карактеристичну особину многих речника необичних речи што се дају уз текстове наших писаца.

1. Уз песму Јован и дивски старјешина, осим осталог, стоји у Костићеву тумачењу за глагол *навалити* (са субјектом *сунце*) — *јаче прижећи*: „*навалило*: јаче прижегло". Тумачење се односи на стихове:

Кад по подне сунце навалило,
Он отиде у пећину к мајци
И донесе срну и кошуту,
Да зарани одагнату мајку.

За ово овакво разумевање значења могла се наћи потврда и у Рјечнику Југосл. академије — и вероватно се и на то ослањао Костић дајући стиху: Кад по подне сунце *навалило* горњи смисао. У Рјечнику се баш ови стихови наводе међу примерима где се глаголу *навалити* даје значење: *напасти, насрнути, ударити* (стихови су међу примерима за пренесено значење које одговара овим глаголима).

Међутим тумачи израза који су могли овако одредити значење глаголу *навалити* у овим стиховима нису приметили и нелогичност саме песничке слике: сунце је *навалило* (својом ватром, прижегло) по подне, а тада се Јован враћа својој мајци из лова и доноси вечеру. Ова слика би пре одговарала у доба дана ближе вечери, када већ није време сунцу да „јаче

прижегне". И то доба стварно одговара замишљеној слици народног песника и по природи ствари које се развијају у његовој машти и по значењу израза сунце *навалило* које се може наћи у нашим говорима. У речничкој грађи коју имам забележену из говора црногорске Херцеговине, од чега много штошта као и овај израз носим са собом у своме сећању из детињства, имам ове речи у значењу које одговара овој песничкој слици како она треба да буде схваћена: *сунце је навалило* — значи поодмакло је од зенита и примиче се западу. Неколико примера:

Сунце бјеше *навалило* и чобани кретаху овце кући, кад сам ја дошао; почео сам доцкан пластити (сијено), сунце већ бијаше *навалило* — било је, сигурно, три сата по подне; одмориһемо се док је врућина, па ћемо устати кад *сунце навали*, да оно часом покупимо — и сл.

Као што се види, баш овом значењу сасвим лепо одговара израз у поменутим стиховима. Не само да не значи да је сунце *јаче прижегло* него се израз односи на доба дана када сунце може само *слабије прижећи*. Управо то доба дана може бити ближе вечери него подневном времену, кад би се могло рећи да је сунце *навалило својом жегом, јаче прижегло*. Треба имати у виду да је песму у којој се налазе цитирани стихови забележио Вук у Црној Гори — истина у зони са архаичним облицима, али по речничкој грађи говори Старе Црне Горе и црногорске Херцеговине чине ужу говорну целину наших крајева.

И у другом једном устаљеном изразу глагол *навалити* лексикографима задаје тешкоће. У Рјечнику Југосл. академије међу примерима којима се не „разбира значење" (где лексикографу није било јасно значење) налазе се стихови:

Но је њима данак навалио,
Вријеме је војсци одлазити.

Мени је сасвим јасан и овај израз по ономе како сам га често слушао у детињству и како сам сличне изразе забележио у својој речничкој грађи. За доба дана кад ујутру време поодмакне, кад сунце поодмакне од изласка, постоје тамо изрази: *подјутрило се, одјутрило се, сунце је отскочило, дан је навалио*. Уколико би се могла нијансирати ова значења у свести оних који се овим изразима служе, по степену на коме

7*

се налази одмицање времена у току дана, изрази би ишли редом како сам их овде дао. Према томе, значење које Маретић (у RJA) није могао да „разабере“ одговарало би поодмаклом времену дана ујутру — *данак је навалио* значи: *одмакло је време ујутру и већ је било време војсци да одлази, да путује.*

Маретић није могао за поменути речник „разабрати“ значење глагола *навалити* ни у стиховима:

Пшеница му по пољу полегла,
А на брегу на срп навалила.

Мени не изгледа неухватљиво ни овде значење глагола *навалити*. Пшеница у брегу је (или: нека буде) толико добра, толко је често класје, да изгледа кад се жање као да сама *наваљује на срп;* супротно ономе кад је у брегу, у брду, неродне године, пшеница толико ретка да треба клас по клас хватати. Мени је познат израз *наваљује трава на косу* — кад је реч о трави густој да је коса тешко савлађује. У томе смислу треба разумети израз у овим досад непротумаченим стиховима.

2. У истој књизи тумачења није добро одређено ни значење израза *све на голо* у стиховима поменуте песме:

Из свијета срете ћириџије
И пред њима ћириџију Рада,
Ђе ћерају шездесет товарах
Све на голо вина и шенице . . .

Код Костића стоји тумачење: „*Све на голо:* све на „голо“ око, од ока, без мерења и процењивања, заједно, укупно узето“. Није ми јасно где се могла наћи потврда за овакво тумачење израза, или је и само тумачење дато „од ока“, по неком пишчеву сопственом наслањању на изразе у сећању. Ово тумачење ће, без какве сигурније потврде, свакоме остати неразумљиво, и њим се неће ништа учинити да се стихови приближе данашњем читаоцу. У Академијину Рјечнику, у коме видимо забележене и ове стихове, наћи ћемо сигурнији ослонац за тумачење ове речи (код речи *на̏голо* — у Рјечнику се претпоставља овај акценат — и стварно је такав)[1]), и чудо

[1]) Види: Српски дијалектолошки зборник Српске академије наука, књ. X, стр. 391.

што је Костић ово тумачење мимоишао. У Рјечнику се каже: *зголља* (?). *са свијем, без изузетка.* Поред поменутог примера тамо се налазе још и стихови: Шћепан узе гроше и дукате и *нагољо* крупне талијере. То се тумачење даје и Љубишиним реченицама: Јер су бивали *нагољо* црквени кметови; — и Бокези су *нагољо* Срби: затим једном примеру (сви су *нагољо* једнаци) А. Јовићевића. Уствари, сви ови примери показују да прилог *нагољо* може значити: 1) *само* и 2) *сасвим, без изузетка.* У горњим стиховима *нагољо* значи *само:* терају шездесет товара — само вина и пшенице (без чега другога). Реч је, дакле, само о вину и пшеници у товарима. У изразу: *сви су нагољо једнаци* јасно је значење прилога *нагољо* — *без изузетка.*

Тумачење које се даје овој речи у Академијину Рјечнику може се потврдити и изразима који се чују у нашим крајевима. Ја сам много слушао у планинском крају, где није било обично да се троши само кукурузно брашно: *једе кукурузан љеб нагољо* (то значи — *једе само кукурузни хлеб);* или: *немам нимало јечмена брашна, но морам трошити кукурузно нагољо: ово бијело брашно је неспоро* (брзо се троши) кад га чоек једе *нагољо* (то значи кад нема још и каквог другог брашна — јечменог и кукурузног).

3. Из тумачења које се односи на стихове исте пѐсме:

Кад се бјеше примакнуо близу,
Ного цару муштулуци греду,
Који први на муштулук дође,
Њима хате неседлане даје. —

читалац може стећи мишљење да реч *муштулук* може значити и гласника који доноси добру вест. Костић: „*гласник* који први јави добру вест: и сама добра вест" (првим тумачењем упућује на други од наведена четири стиха, а другим на трећи стих). На такво тумачење је могао навести израз *муштулуци греду*, али не треба ствар тако схватити. Ту немамо ништа друго него израз у значењу: *вести, добре вести иду; добри гласови иду.* Тумачење ове речи и примери који су наведени у Академијину Рјечнику јасно обележавају значења која треба дати речима у овим стиховима. Тамо стоји: *муштулук: добар глас;* дар *гласоноши за добар глас.* Као примери се на-

воде: Глас допаде владику Данила. *муштулук* ти драги господаре; и: Вам добри гласови а *муштулук* мени (И. Мрнавић). Први пример јасно показује прво значење: муштулук ти — добар ти глас, добра ти вест, а други пример одговара другом значењу: (вама доносим добре гласове) — а ви мени дајте муштулук — мени дар за добру вест (коју сам донео). Оба ова значења јасно разабирамо у поменутим стиховима из песме Јован и дивски старјешина: у другом стиху *муштулуци греду* значи гласови иду, а у трећем — који први *на муштулук* дође — значи: који дође *на дар* што га је обавезно дати за добру вест. Ово друго значење лепо показује стих који следи: *Њима хате неседлане даје*. Према томе постоје у основи два израза у којима се реч *муштулук* употребљава: *муштулук носити* значи: *носити добар глас некоме*, а *ићи на муштулук* — *ићи са добром вешћу да се за њу добије дар* (сажето *ићи на дар*). Гласник који доноси добру вест је *муштулугџија*.

4. Лексикограф у Рјечнику Југосл. академије није био сигуран при одређивању значења глагола *преумити* у стиховима из песме Сестра Леке Капетана (и у још једном примеру новије прозе). Тамо се каже за глагол *преумити* под 2 (друго значење, а прво је *променити мишљење*): „као да је *преварити се: само у примјерима:* Камо памет, ти је не имао, а у што си, брате, преумио? На што си се данас преварио? — Истина јес(т), ја сам преумио . . . М. Милићевић“. — У Тумачењима Костићевим, међутим, читамо (стр. 62): „*Преумио:* променио мишљење (раније о свом и њеном „царском господству“ . . . (упућује на даље стихове — прим. Ј. В.), коме није дорасло војводство ових просилаца)“. — Сасвим је неосновано било у овом смислу протумачити израз. Ништа у песми не даје основа да би се могло претпоставити како је народни песник имао на уму неко раније Лекино мишљење о војводама (конкретно овде о Краљевићу Марку). Горда девојка, како то лепо њене речи кажу, не омаловажава Краљевића Марка зато што је он нискога рода и као такав недорастао царском пореклу и господству којим се она могла поносити. За мишљење о Марку одлучујуће је то што је „Марко турска придворица, са Турцима бије и сијече, ни ће имат' гроба ни укопа, ни ће с' Марку гроба опојати“ — а тек кад је о Милошу реч, говориће о по-

реклу, и за Рељу ће рећи: „Што ти, брате, Рељу не упита, од кога је ђела и кољена...“

Уствари, тумачење глагола *преумити* дато у Академијину Рјечнику упутиће нас на прави пут да разумемо смисао стихова. Ја бих одредио значење стиха са глаголом *преумити* у овом случају управо овако: *на што си мислио кад се ниси сетио онога што треба да знаш, да ти је познато; на што ти је отишла мисао* (кад није на оно *што треба да знаш, о чему у даном тренутку треба да мислиш*). Следећи стих употпуњава мисао: На што си се данас преварио — *шта је то скренуло твоју мисао да се превариш, а не мислиш како би требало да мислиш*. На овакво тумачење упућује једно од значења глаг. *преумити* у коме сам га ја могао често слушати од детињства и у коме ће га лако разумети људи из херцеговачких крајева, где је ову песму и научио Тешан Подруговић. У овим крајевима *преумити* значи управо што и *сметнути с ума, моментално заборавити*. Значи: *испустити из сећања, из свести (само* за моменат) оно што је иначе *у сећању, (у свести)* врло живо, *што се не може сасвим заборавити*. И овом значењу сасвим добро одговара ова реч у горњим стиховима. Рећи ће се напр.:

на што мене (мени) мисао оде, *преумих* нешто, а знао сам ја то; мислила сам ја да те зовнем на каву, па *преумих* нешто, сметоше ме ова ђеца; знам га ја добро, али човек *преуми*, па не могу да му се ни имена сјетим — и сл.

По својој прилици, Милићевићев израз забележен у RJA одговара овом значењу глагола *преумити*. Према томе, претпостављено значење у RJA може се у основи примити и прецизирати у овом смислу на који нас упућују показани примери из говорног језика.

5. Кад се уз стихове из песме Змија младожења:

Пише вино три бијела дана,
Док се рујна понапише вина,
Докле винце уљезе у лице
А ракија стаде говорити;
Узмучи се краље од Будима,
Познаде га царе од Призрена,
Па је њему био беседио...

за израз *узмучи се* каже: „краљ, решен најзад да „помене“, да

почне говор просилачки, боји се да не увреди њиме цара, па замуцкује" — није уствари речено ништа што би ове стихове, овај израз посебно приближило читаоцу. Песничка слика момента ни за длаку не постаје јаснија. — напротив, читалац ће добити слику друкчију. и то много слабију од оне коју је имао песник-народни певач у свести уметничког стварања у овим моментима. Овде се може произвољним тумачењем дати појам *замуцкивања* у вези с глаголом *узмучити се*. *Узмучити се* овде треба схватити у оном најобичнијем значењу које му је Вук дао у Рјечнику (*узмучити се* ... unruhig werden) — значи управо давати видне знаке узнемирености. покретима. ходањем и сл. *Узмучи се* краље од Будима, познаде га царе од Призрена, па је њему тихо бесједио — треба тумачити: краљ се у одлучном моменту, кад треба да проговори, да проси девојку, узнемирио, одавао је на неки начин (песник не каже како) узнемиреност; ово је цар приметио (на то се односи израз *познаде га* — виде га узнемирена и погоди његову жељу да говори) и да би му олакшао моменат, да би га охрабрио, пита га:

А Бога ти, краље од Будима!
Што је тебе, каква је невоља,
Те си ми се тако узмучио?

У овом случају је требало тумачити израз *познаде га*, што је у моменту добило значење *познаде његово расположење*, *узбуђење* — и онда је све јасно. израз *узмучи га* остаје просто разумљив.

6. У стиху: Да ме жива моја жеља мине — из песме Предраг и Ненад може се схватити као што је Костић схватио у тумачењима: „да ми се испуни (прође ме) жеља док сам жив". Али је много вероватније за онога ко је ближе говорима у којима се уобличавала ова народна песма да је овде посреди израз *жива жеља*. Ово је устаљен израз у многим говорима, и пре ће овде бити епитетска употреба придева за појачано значење *жеље* (горљива, неодољива жеља, која јунаку не да мира). Не смета што је у стиху устаљен израз *жива жеља* раздвојен заменицом *моја* — ради ритма. то је морало бити учињено. На крају. кад се последњи пут овај израз даје у песми као епско понављање: Вала Богу. кад сам те видио, *те ме жива*

моја жеља мину — у самом моменту, зато што хајдук изговара речи пред смрт, може се изразу дати и значење које му је Костић дао.

7. Кад се глагол *расковати* у познатим стиховима:

Није бабо расковао благо
На нацаке ни на буздоване,
Ни на сабље ни на бојна копља,
Ни добријем коњма на ратове;
Већ је бабо потрошио благо
На три славна српска манастира...

протумачи глаголом *потрошити*, онда тумач опет оставља утисак слабљења песничке слике у оваквом упрошћавању песничких израза, — остаје утисак и непрецизности, непотпуно, и лингвистички и стилистички, датог објашњења. Ако је потребно разглобити и репродуковати песникову замисао у овој поетској комбинацији слика, онда *расковати* треба објаснити у метафорско-метонимиском значењу: није метал из кога се састоји благо (седам кула блага) дат на предмете оружја и украса јуначкога, тако да би изгледало као да је благо „расковано". У том смислу, наравно, и добија глагол *расковати* значење *потрошити*, али тумачење без потребног објашњења не добија смисао правог тумачења и не каже много.

8. Није добро тумачење глогола: *набрекнути, набрекивати, набрецивати* (у значењу *викнути, викати, осећи се, осецати, продерати се* и сл. на кога) што га је Вук дао у своме Рјечнику према чему се и даље у нашим реченицама тумаче ове речи. Није реч о оном што је главно у значењу ових глагола, него је на рђавој основи заснована веза коју тумачи ових речи налазе са речцом турског порекла *бре*. Ослањајући се на Вука, и Костић је у стиховима:

Викну слуге, набрекну слушкиње:
А ви, слуге, пољу похитајте,
Те сретите пољем господара... (Женидба Максима Црнојевића) —

набрекну објаснио са: „викну им „*Бре*"!" (Види код Вука: „набрекнути, нêм, v. pf. einen mit бре! anfahren" — и тако код осталих сложених глагола). — Међутим ови глаголи, и сродни са кореном *брек*, немају по постанку (а у многим го-

ворима ни по значењу не могу имати) везе са речцом *бре*. Само овде може бити случајног подударања и по значењу и по сазвучју речи нашег домаћег глаголског корена са турским узвиком, што је Вука и навело да овако протумачи постанак ових глагола са њиховим данашњим значењима. Због гласовне подударности и случајне извесне подударности значења Вуку се то тако могло учинити.

Пошто се не сналазе лако људи у тумачењу речи са кореном *брек* у разним значењима говорног појачаног звука, или у значењима звука уопште, узећемо ове и сродне речи са значењима како сам их ја од раног детињства слушао у свом крају (Пива) и како сам их у фразама бележио за свој дијалектолошки речник. Као обичне речи ове фамилије по заједничком корену и постанку овамо постоје: именица *брека*, глаголи *брекнути* и *бречати: бречим* или *бректати: бректим; избрекнути се* и *избрекивати се; набрекнути се* и *набрекивати се*, — *обрецнути се*. Значења свих ових речи у говорима у којима сам их ја бележио односе се на звук само човечјег говора: *брека* значи: срдит, у љутњи изговорен прекор, заповест, гласно изговорена грдња у присутности онога коме је упућена (од његове *бреке* ме увати стра(х); чујем некакву *бреку* у кући, кад тамо — он се распомамио на снау па виче ли, виче). Не би се могла реч у овим крајевима односити на узајамну радњу субјеката или заједничку радњу више субјеката а да се за радњу не претпоставља објекат ван сфере субјектове. Према томе не може се именица односити на сваку вику или ларму, као што би се могло претпоставити по Вукову тумачењу ове речи (вид у Рјечнику: „*брека*, f. Geschrei, clamor. cf. (vide) вика [1]“). Исто тако не може се именица односити на какав други звук осим човечјег говора, онако како се ова реч јавља у нашим старим списима (види RJA под а: „глас од звона: Хоће се очи обје од бухе, од кокоши црне млијека, фраторског звона брека, жуч од змије пепељухе. С. Бобаљевић . . .“). Значења свих глагола од корена ове речи одговарају именици као основној речи: *брекнуће* он понекад и на своју мајку; *избрекује се* на мене, к'о да сам му жена; *бречиш* на мене, к'о да сам ја крива; *обрецну се* на мене што не знам ђе су волови — итд. — Речи овакве могу бити у вези са лицем

коме се упућује прекор. грдња, — не би било обично, према ономе како се овамо употребљавају, да човек *бречи*, *избрекује се*, *набрекује се* на животињу. Међутим, обрнуто, узвик *бре* у овим крајевима неће се никад (говоримо само о народном говорном језику) употребити тако да се узвик упућује човеку. Из детињства сам слушао овај узвик уз речи које се упућују коњу: де *бре*; — ајде *бре*, а ретко — кад се човек обраћа другој којој животињи. Јасно је, према свему овоме, да у језичком осећању бар извесних крајева у којима су речи овога корена живе у употреби не може бити данас никакве семантичке везе речи *брека*, *бркнути*, *набрекнути се* и сл. са узвиком турскога порекла *бре*.

А ништа нас, осим извесне звучне подударности, не упућује на то да су и у устима народног певача ове речи биле са друкчијим осећањем њихова значења. Нарочито кад се тиче стихова у песми Женидба Максима Црнојевића. Иако су се на источнијем нашем терену у језичком осећању семантички могле везати речи нашег старог корена *брек* (брѫк-) са позајмљеним турским узвиком *бре*, чудно је да Вук њихово значење није добро осетио.

Доцнији наши лексикографи и тумачи речи нису приметили да је још Даничић, с потпуним правом, осетио неоснованост Вуковог семантичког везивања глагола *набрекнути* (и сродних) са речцом *бре*. У Академијину Рјечнику, тумачећи речи *брекати се*, *брекнути*, *брецати* и *бречати*, Даничић претпоставља да су то домаће речи, и упућује на корен bhart, указујући на то да је наше *е* по пореклу од старог ę; он и изричито (код глагола *брекати)* каже како је „тешко потврдити“ везу оваквих глагола по постанку са речју *бре*. И поред свега овога у истом речнику Маретић је тумачећи глагол *набрекнути*, према Вуку, дао значење: „*ócјећи се на некога викнувши му бре*“ (наводи баш горње стихове из Женидбе Максима Црнојевића). Ово је, вероватно, могло и Костића навести да без резерве прими овај глагол у Вукову тумачењу.

Кад се узму у обзир сва значења у глаголима са горе показаном основом *брек*, *брец*, са обележавањем звука, говорног или природног, и кад се упореде с речима у другим словенским језицима које Бернекер своди на заједнички корен (Е.

Berneker: Slavisches etymologisches Wörterbuch), јасно је да су то наше речи старога заједничкословенскога порекла, и да њихов корен води даље у старину — у индоевропску заједницу (види код Бернекера паралеле у литавском и староиндиском где корен *brink* одговара, углавном, значењу звука: зујање, звечање, узвик и сл.).

9. У истој песми Костић је реч *особница* протумачио непотпуно, неодређено, и, углавном, нетачно: „особница (њему): само његова о̀собина: „сопственост" (В. Рј.): јединица". И ово је тумачење карактеристично за начин како се код нас често непрецизно, неодређено формулишу објашњења за непознатије речи, тако да читалац не може докучити много више него да га оставимо да сам поима речи по садржају контекста и по вези са сродним речима. А осим тога, осим рђаве формулације, тумач на овај начин даје и у основи нетачно тумачење. *Особница* у говорима где је реч обична — нити је „само његова" (то не мора бити, и обично то није), нити је јединица (и то не мора бити, и обично то није). Поред тога, за добро тумачење речи треба знати колико су речи *особница* и *особина* издиференциране по нијансама у којима се креће оно што је опште у заједничкој основи, оно што претставља, тако да кажемо, језгро њихова значења. Говори се о овој речи у познатим стиховима:

Ал' ето ти старца Јездимира,
Мила брата дужда од Млетака...
Рони сузе, и невоља му је:
Седам жена мијенио био,
А од срца не им'о порода,
Па узео к себи синовицу,
Синовицу њему особницу,
Меште кћери и меште синова,
Пак се старцу саде ражалило
Ел је опрема преко мора сиња...

Костићево тумачење, као што се може лако видети кад се прочитају стихови и његов текст, ништа не каже што обичан читалац не би могао лакше разумети из садржаја песме. За прецизније тумачење ове речи у стиховима у којима се налази није потпуно довољан садржај овога текста, ни довођења, на

обичан начин, у везу са речју *особина*. То се може видети по Маретићеву тумачењу (у RJA). Маретић је за ову реч нашао потврду у живом језику само у овим цитираним стиховима, и, углавном, из овог садржаја и из везе са сродним речима могао је и дефинисати значење дате речи. Маретић каже уз реч особница: „дјевојка коју тко узме за своју кћер“.

Примери које имам у својој речничкој грађи из наших говора могу лексикографима послужити да сигурније одреде значење ове речи. У говорима у којима сам бележио речничку грађу, а тој говорној сфери је блиска и народна песма о којој је овде реч, и именица *особница* и именица *ȍсобина* су речи честе у свакидашњој употреби. *Особница* има много шире значење него што јој се оно може извести кад се узму у обзир само стихови по којима су је лексикографи објашњавали. То није само *девојка* и то није у правом смислу женско чељаде узето за кћер, нити би се, уопште, могло рећи да се значење ове речи поклапа са значењем израза присвојена (или потсвојена) кћер. Упоредо постоји реч *особник* (које нема у овом смислу у RJA) за мушко чељаде, са разликом само у роду. *Особник* или *особница* је за извесног члана родбине чељаде (млађе) које он по милости, по симпатијама издваја, „особи“, између остале родбине у истом рангу сродства. За свекра, на пример, међу снахама, кад их више има, једна од њих, коју највише воли, може бити *особница* (он њу највише воли, највише је пази); за тетку једно дете између деце њене браће и сестара, или између деце читаве њене родбине, једно може бити *особно*, — *особник* или *особница;* за девера једна од снаха може бити *особница*, или обрнуто: за снаху један девер, између осталих, може бити *особник;* па и за мајку (или оца), кад по милости издваја једно дете између осталих, оно јој је *особник* (или *особница* — никако, дакле, не одговара значењу *јединица). Особница* се, уствари, може волети и пазити као кћер, али то, по ономе како се у овим крајевима осећа та реч, не значи у правом смислу присвојена као кћер; затим, нигде *особница* не значи јединица, осим ако се *јединица* као женско дете „особи“ између остале мушке деце, па је особница у скупу мушке деце и ње једне женског детета. Именица *ȍсобина* показује нешто други однос у значењу присвајања, и није нимало

прецизирано њено значење кад се каже само „сопственост". Она је настала у потреби за показивање односа у приватној својини. И Вук је тачно одредио њено значење: **res propria, non communis familiae**. Разлика је, дакле, у смислу присвајања — присвајање и у једном и у другом случају не иде потпуно паралелно, као што би било кад би *особница* могла значити у правом смислу потсвојена кћер.

У овом смислу треба разумети реч *особница* и у песми Женидба Максима Црнојевића. Старац Јездимир, који није имао „од срца порода", узео је синовицу „себи особницу", издвајајући је између читаве родбине као „особно" чељаде, по срцу најближе, што ће му тим самим бити „меште кћери и меште синова". А то не значи у обичном смислу да је узео за кћер, нити то може значити по свим околностима како су оне у песми дате.

10. У коментарисању стихова (из исте песме):

Врана коња натраг приповрну,
Опаса га троструком канџијом,
Пуче кожа коњу по сапима,
А покапа крвца по копити,
Но му љуто пусник поскочио,
По три копља у небо скочио,
По четири земље прескочио. —

Костић је учинио веома грубе грешке: није разумео изразе и обичне стилске особине народне песме.

Прво. Кад он каже: „По *копити* и по *копитама* (према старом по *копитѣх*, од копито)", могли би се разумети (не види се да ли је писац баш то мислио) да је по *копити* множина (како и откуда би то могло тако доћи? — нема и не може ни бити правог одговора). Тачно је само то да је по *копити* место по *копитама*, а за објашњење ове замене нема никакве потребе тражити везу са старим локативом множине. Имамо и овде, као што је то чест случај у стиху народне песме, обичну фигуру — синегдоха — где се множина замењује једнином. И никакво друго тумачење овом облику стиха нити јеј оправдано нити је потребно. Чудновато је да ове врсте песничку фигуру — обичну и у народној песми и у уметничкој поезији — Костић непотребно и још којипут погрешно објашњава. У стиху.

„Да ви платим жутијем дукатом“ (Јован и дивски старјешина) једнину место множине објашњава потребом стиха, иако је познато да ће народни певач радије у оваквом случају употребити једнину место множине и без икакве везе са захтевима стиха. Ако је. може бити. и потреба стиха условила једнину место множине у стиху: Да дофати *зубом* господара (иста песма), опет би се то могло лепо рећи у смислу синегдохе и без те потребе (види и ту слично Костићево тумачење).

Друго. Још је гора грешка у Костићеву објашњењу кад он за облик *земље* у последњем од горњих стихова каже: „стар. облик локатива. м. на земљи“. Нити тога старог локатива (једнине) може бити на терену где су се уобличавале народне песме овога и ближих циклуса, нити је овде баш потребно тражити такав облик. Овде је јасно, и без каква коментара, значење генитива: коњ је скакао у висину по три копља, а *по три копља земље прескакао* (прескакао земље у дужини од три копља).

Треће. У стиху: Опаса га троструком канџијом — и може бити да га је ударио и с једне и с друге стране, као што каже Костић, али и не мора — може се опасати канџијом и замахом само с једне стране, што је и природније замислити као песничку слику.

11. Ми смо видели да је Костић био склон да неосновано објашњава замењивање облика једних другима потребом стиха. Он је то учинио и кад објашњава *очињи* место *очни*, или кад је наишао на израз *међу се* место *међу собом*.

За стих: Волим брата од очињег вида (опет песма Јован и дивски старјешина) — код Костића стоји: „очињи: очни, због стиха“, као да не би било лако задовољити потребу стиха да је речено *од очнога* место што стоји од *очињег*. Зато што му је била непозната реч у овом гласовном облику, Костић није потражио *очињи* у Вукову Рјечнику, где би га нашао у устаљеном изразу *очињи вид*, са примером заклетве: тако ми вида *очињега*. У народним говорима ових крајева то је сасвим обичан израз.

У познатом стиху из песме Урош и Мрњавчевићи: Међу се се хоће да поморе — није, као што је мислио Костић, овај облик израза дошао због стиха, него је то речено као што се обично говори у понеким овамошњим крајевима, где ће се ређе чути *међу собом* у овом значењу. Рећи ће се увек: они у кући *међу се* добро живе; *међу се* се добро слажу; живот им је *међу се* добар, све је у слози и љубави и сл.

12. Зато што му није било сасвим блиско по језичком осећању значење аориста од несвршених глагола, Костић је могао погрешити и у одређивању аорисног значења код глагола *заптити* у стиховима из песме Смрт Душанова:

Мили куме, Вукашине краље!
Кад ја заптих све моје војводе
По свој мојој редом царевини!
А ти не мо'ш, кога си родио?

Код Костића је „*Заптих:* умирих, дотерах у ред („запт“, дисциплину)“. Није свеједно хоћемо ли аористу од несвршених глагола променити видско значење, и кад га протумачимо свршеним глаголом, онда смо променили смисао. „Заптих“ не може значити *умирих, дотерах у ред*, него *умиривах* (наравно, овде се хоће да каже са *успехом*), чиме би се хтело рећи: кад ја могох умиривати, дотеривати у ред. Већ и самим тим што ситуација показује итеративност радње, погрешно је овде видско значење мењати у овом смислу у коме је промењено код Костића. Наравно, кад је реч о аористу, треба имати у виду да се и у његову несвршеном виду могу крити значења која се приближују свршеном виду радње у трајању, и која допуштају посредно и могућност извршавања радње и кад то неће да се каже, да се нагласи свршеним глаголом.

13. Неће бити потпуно тачно ни Костићево објашњење стиха: Она бана с војском не чекаше (у песми Бан Милутин и Дука Херцеговац) — као да је ово с војском омашком дошло место *с војске.* Иако бисмо очекивали овде да певач каже с *војске*, могућа је, и сасвим вероватна, амфиболија која може често настати и у народном говору, где израз сам за себе може имати двојако значење, али га говор допушта онда кад сама ситуација јасно упућује на значење које хоће да се изрази. Бановица не чекаше да се врати бан *с војске*, него *с војском* (он је отишао „на цареву војску и одвео тридесет делија“).

14. Зато што Вук уз глагол *баталити* упућује на *запустити*, Костић је доста несигуран и неодређен био тумачећи даље стихове у истој песми:

> Батали му пребијеле дворе,
> Опусти му девет винограда,
> Распродаде девет воденица,
> Поруши му цркву Јежевицу . . .

Он каже: „*Батали:* запусти — . . . *опусти:* исто". Идући и за Вуком и за тумачењем у Академијину Рјечнику, Костић је узео за глаг. *баталити* као обичније значење *запустити* (у RJA: *запустити, уништити, упропастити*). Међутим по обичној употреби како се глагол *баталити* чује и данас у нашим говорима — пре ће одговарати значењу глагола *уништити*, *разрушити*, *упропастити* него што би се рекло *баталити* место *запустити*. Садржај стихова, овако како су дати, приказује љубу Дуке Херцеговца у улози активног рушиоца бановог богатства. Она је *порушила* цркву Јежевицу, *распродала* воденице, па није баш логично да је у пасивном ставу пустила да двори пропадају, није их само *запустила*. У сваком случају, ако хоће да се прецизно одреде значења глагола и ако тумач хоће да читаоцу претстави праву слику деловања како ју је певач замислио, није исто овде *баталити* и *опустити*. Најобичније значење у коме се може чути овај други глагол, кад је реч о шуми, уништавању биљног света, — јесте *исећи*, па је најприродније замислити неверну љубу да је у активној улози уништавања банове имовине рушила дворе (заповедала да се руше), сечом уништавала винограде, продавала воденице и рушила цркву Јежевицу. Ако се у тумачењу израза народне песме човек не потруди да прецизније издиференцира значење речи сроднијих по значењу, онда од тумачења нема праве користи, оно може више пута да замути слику, а не да је учини јаснијом. *Опустити* није тако непозната реч да би је требало тумачити на тај начин како би је читалац изједначио по значењу са речју *запустити*. Ако је тумач текста у датом изразу прецизније не објасни, онда ће она читаоцу бити схватљивија кад остане уопште непротумачена. И у много случајева кад коментатори хоће и обичније речи да објасне ствар тако стоји. Некад

је мала корист од објашњења, некад никаква, а у много случајева, као што је то овде, тумачењем се отежава разумевање текста.

15. За реч *жица* у стиховима:

Кад то зачу српски цар Стефане,
Он не жали поарчити блага,
Но довати триста неимара,
Поведе их у Шару планину,
Те нађоше до триста извора,
На једну их жицу саставили,
Довели их Мисир-земљи равној . . .
(Песма Душан хоће сестру да узме) —

читаоцу многих наших крајева потребно је дати шире тумачење него што је дато кад се само каже: „*жица:* канал". У речницима нема оног значења за реч *жица* које је потребно да би се сасвим јасно појмило њено значење у овим стиховима. *Жица* је, по једном од обичних значења како се реч употребљава у понеким нашим крајевима, подземни ток воде. Кад је реч о врелу, напр., рећи ће се: *жица* му је горе негде високо у планини. Кад неко копа бунар па нађе на живу текућу воду у земљи, рећи ће се: нашао је *жицу* живе воде. Кад се схвати ово значење речи, тек онда се може јасно објаснити у горњим стиховима једнакост значења *жица: канал.*

16. Није увек ни лако докучити дијалекатске језичке црте које потичу из разних наших крајева где су се уобличавале наше народне песме. Тешко се, например, довити откуда генитив *чеда* место акузатива у стиховима из песме Наход Момир:

Цар царици мушко чедо даде
А царица чеда прихватила
У свилену убаву кецељу . . .

Код Костића стоји: „*Чеда:* м. *чедо;* можда и зато да се покаже како га је нежно прихватила на прсте (не узела, „шчепала" цело, него с највећом пажњом да га не би повредила и расплакала)". Мало има вероватноће у овом тумачењу. Овде ће бити посреди нешто друго. Ми још не знамо колико је и у извесним нашим говорима распрострањен генитив ближег објекта уз извесне глаголе кретања, у чему се огледају остаци слагања објекта с глаголом у старој супинској конструкцији. У гово-

рима средње Босне бележио сам недавно изразе као *чувају оваца* (м. *чувају овце*) и сл. У овом стиху народне песме ово ће бити говорна особина ове природе.

17. Немогућност да се ухвате финесе у значењима народних речи и израза, да се у њима прецизно схвати мисаони процес народног певача, — чини често да коментатор остане груб, далеко од тога да би могао посредовати у циљу што адекватнијег преношења емоционално обојене мисли у стиховима. То се огледа у Костићеву тумачењу израза у овим стиховима из песме Женидба Максима Црнојевића:

Кад виђеше старци и тежаци,
Потурише рала и волове,
Све се на јад сломи у сватове
У широко поље под Жабљака..

Трећи од ових стихова Костић је прокоментарисао: „*Све се на јад* (брже-боље) *сломи* (сабра) *у сватове*“. Нити *на јад* значи *брже-боље*, као што се то Костићу могло учинити, нити је довољно кад се за *сломи* овде каже просто „сабра“. Снажан израз народног стиха, поред тога што је нетачно објашњен, остаје разводњен толико колико не би смео бити такав ни у коментару. У изразима где хоће нешто да се каже о каквом кобном догађају, где се кобно развијају радње и ситуације, у Црној Гори и Херцеговини обично ће се употребити ово *на јад*, што уствари значи *на несрећу. Сломити се* значи често овамо, кад је реч о великом мноштву људства, учинити тежак, брз пут, без циља, без користи, или још више учинити кобан пут (што нарочито одговара ситуацији која се у овом случају тумачи). И иначе — и за појединачан пут, кад је он бескористан, или кад је преко мере напоран, употребиће се овај глагол. Зато и стиху: „Куд те сила сломи преко мора“ треба дати друго тумачење, а не оно које видимо код Костића.

Тумачење би могло бити овако: *све се на јад* (на своју несрећу, на несрећу) *сломи* (сручи, без оправданог циља са свих страна скупи) *у сватове.*

18. У коментарима се понекад компликује оно што се може једноставније протумачити. Тако је и код Костића поводом стиха у Женидби Душановој:

„Да прескочиш три коња витеза;
Ако ли их прескочити не ћеш,
Не ћеш изић', ни извест' ђевојке".

У коментару стоји: „Не ћеш: „не хтјеш". не смеш, те и не покушаш, или, ако покушаш али не можеш".

Шта може читалац закључити из овога: *не ћеш:* „не хтјеш"? Да је речено *не хоћеш* место *не хтјеш*, па би се нешто могло и разумети. „*Не хтјеш*" нити је облик који се где говори нити је *нећеш* постало од *не хтјеш* (било да имамо у виду *нећеш* као одрични облик помоћног глагола, било у пуном одричном значењу глагола *хтјети* — не хоћеш). Овде је требало увидети потребу стиха, ради чега народни певач често скроји необичнији облик израза. *Ако ли их прескочити нећеш* значи просто: *ако ли их не прескочиш*, а под тим самим стоји све оно што је читаоцу сасвим појмљиво а до чега певачу није било стало да се прецизира (ако не хтеднеш, ако не могнеш итд.).

Није било овде могуће, а то није био ни циљ овога написа, да се докраја исцрпу сва погрешно и слабије протумачена места у Костићевој књизи. Заустављао сам се на грубљим грешкама у коментарисању и више на песмама које су слабије прошле у Костићевим језичким коментарима.

J. Вуковић

ЈОШ ЈЕДАН ПРИМЕР СА *И* НА МЕСТУ СТАРОГ ЈАТА У НАШЕМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ ЕКАВСКОГ НАРЕЧЈА

Наша нормативна граматика, одређујући разлику између књижевног језика јужног и источног наречја, наводила је увек низ категорија у којима у екавском књижевном наречју стоји *и* на месту где је некад било старо *ѣ*. Те су категорије:

а) компаратив на *-ији: ста̏рији, кру̏пнији* итд.

б) облици промене заменица (и заменичке промене придева): *ти̑м, дви̑х, о̀нима, до̏брим* итд.

в) имперфекти типа *ве́зија̄х, плѐтија̄х, тѐцијāх* итд.

г) одречно *ни́сам, ни́си, ни̏је* итд.

Овим би се примерима, међутим, могао додати још један, незапажен досад. То је глагол *додијати (се), додијам (се)* и од његе изведене речи *додијавати, додијавање, додијалост.* Глагол *додијати (се)* у обичној је употреби у нашем књижевном језику како јужног тако и источног наречја. Од екавских писаца употребљавају га напр. (наводим само неке од познатијих) Јанко Веселиновић, Светислав Вуловић, Милован Глишић, Змај-Јован Јовановић, Лаза Костић. Могли би се овоме додати и други писци, а затим и потврде из научног и административног језика, али то није потребно: глагол је исувише познат свакоме ко се служи нашим књижевним језиком.

Друго је питање да ли *и* ту заиста стоји на месту старога јата. Из перспективе упоредне граматике — свакако стоји. У старословенском језику постојао је глагол **додѣıати сѧ, додѣѭ сѧ, додѣюши сѧ** (в. Миклошич, Lexicon, s. v.); бугарски има *додѣ'я, додѣ'ях,* македонски облике као *ми се*

здодеа, му се здодеало[1]), словеначки *dodéjati, dodẹ́nem*, — све у приближно истом значењу. (Као што се види, ова реч као да је само јужнословенска).

Јагић у расправи „Das Leben der Wurzel dê“ (Загреб 1871) наводи на стр. 8 међу речима изведеним од корена *dě-* и *dodêjati sę — dodêją sę*. Миклошич (Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen) и Бернекер (Slavisches etymologisches Wörterbuch) такође изводе овај глагол из истог корена. За ову етимологију зна и Будмани (Рјечник Југославенске академије), али не поставља питање екавског облика. После овога једва је и потребно навести као аргуменат и итеративни глагол *додијѐвати (се)* који се говори у Дубровнику (код Вука „у Дубр.“, у RJA доста примера из дубровачких писаца, старих и нових) с икавском варијантом *додѝвати (се)* (потврде из Микаље, Качића-Миошића, Б. Кашића и В. Дошена) и екавском *додéвати (се)*, врло ретком (забележена је у речницима од Вука наовамо, а збирка Лексикографског отсека Института за српски језик САН располаже само једним примером из књижевности: у часопису „Голубица“ из 1840, на стр. 135). Однос *дȍдијати*: *додијѐвати* исти је као *ỳгријати: угријѐвати*. Глагол *додијевати*, општејужнословенске употребе (буг. *додѣ'вам*, макед. *додевам*, слов. *dodẹ́vati*), свакако је старији од *додија́вати*, које је одомаћено данас у већини наших дијалеката и у књижевном језику.

Али откуд онда у нашем књижевном језику источног наречја облик са *и?*

Пре свега, да ли се перфективно *додејати* сачувало негде у нашем језику уопште?

Јесте, сачувало се. Ако погледамо кроз историју нашег језика, наћи ћемо такве облике у два стара речника. Gazophylacium Белостенчев (и Орловићев) из 1740 даје: *Dodéjam -jati*, I. dodeati (D.) dodivam, doſzagyujem —ſzaditi. dati doſzadu. Molesto, as, are, molestiam affero, molestiâ afficio, molestiam alicui facio, molestus sum alicui, gravo, as. v. Bantujem. Волти-

[1]) Податке из македонског језика које наводим овде и даље добио сам од друга Крума Тошева, професора Филозофског факултета у Скопљу. На његовој љубазности ја му и на овом месту захваљујем.

цијев Ricsoslovnik из 1803 има: Dodejati, jam, jao—molestare, importunare, annojare — ungelegen seyn. Први, као што је познато, претставља углавном кајкавски дијалекат XVII — XVIII века, а други има елемената чакавског (истарског) екавског дијалекта.

Можда би се даљим трагањем могао наћи још који пример, вероватно и новији, али и ово је довољно за начелни закључак: у чакавском и кајкавском дијалекту *dodejati* је постојало. А ако се обратимо штокавском, и то данашњем, говорном језику, опет ћемо добити потврдан одговор: нашло се *додѐјати* у Малом Пожаревцу (у северној Србији, у области границе косовско-ресавског и шумадиског дијалекта — збирка речи Драг. С. Остојића), *додеје се* у „Старој Србији, ... и Врању“ (у збирци речи Тодора Димитријевића) и *додѐјати се, -jа̂м се*[1]) у Врању и околини (збирка речи д-ра Милана Влајинца). Најзад и ја сам, испитујући банатске говоре, нашао овакве облике у многим местима јужног и средњег Баната: *додѐја* Итебеј, Међа, Житиште, Фаркаждин, *додѐјати* Фаркаждин, Итебеј, *додѐјаће* Иланча, *до̏деjо* Житиште, Фаркаждин, Иланча, *до̏дејāло* Чента, Фаркаждин, *до̏дејало* Итебеј, Сефкерин, Долово, Међа.

Северна граница области где се говори облик са *е* иде отприлике реком Бегејом. Питање јужне границе остаје отворено; тек подробна испитивања, од села до села, србијанских говора у суседству Баната моћи ће показати да ли ова област има непрекинуту географску везу са тачкама које дају Остојић, Димитријевић и Влајинац. — Вероватно из Баната, а не из србијанских говора, ушло је *додејати* у књижевни језик прошлог века у примеру: *Додеяше намъ Турци кесеције, који су садъ веома умножили и нечувена зла одъ насъ чине* (лист „Србобран“ за 1861, бр. 78, стр. 4).

Кад је већ тако, кад *додејати* постоји у низу говора нашег штокавског екавског дијалекта, зашто га нема и у нашем књижевном језику источног наречја?

Пре свега, постоји у екавским говорима и *додијати*. У шумадиско-војвођанском дијалекту, који је у основици

1) Инфинитив и акценат свакако су конструисани.

нашег књижевног екавског наречја, *додијати* је распрострањеније него *додејати*. Област са *и* захвата северни Банат (од Бегеја ка северу), целу Бачку и, како изгледа, цео Срем, а у северној Србији такође заузима широк простор, али ближих података немамо. Једино што могу навести као сигурно јесте факат да се у Поцерини (у селу Варни) говори *додѝјати* (и *доди́јати*; в. М. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора, Београд 1928, стр. 59). Овакво распростирање облика *додијати* намеће нам поређење са облицима *сѝјати*, *грѝјати*, *вѝјати* и *смѝјати се* (са *и* на месту старог *ѣ* испред *j*). Ови се облици говоре у северном Банату (в. ЈФ XVIII, стр. 147), северној и западној Бачкој (в. Гласник САН, књ. I, св. 3, стр. 485, извештај Ивана Поповића), у западном Срему (у штампи се налази свеска Гласника САН у којој ће о овоме бити речи). У северној Србији забележено је такође *сѝјати* у Поцерини (Московљевић, о. с., стр. IV) и у Руњу код Београда (*сијѐмо*, са очигледно погрешним акцентом, у расправи Ристе Николића „Околина Београда“, Српски етнографски зборник V, стр. 969, *п̄ѐсиjō сам* у мојим белешкама из истог места). Врло је вероватно (за Срем, Бачку и Банат и сигурно) да *додијати* покрива целу територију на којој се говори *сијати*, а шири се и преко њених граница (у источном Срему, југоисточној Бачкој, у неким местима у централном Банату). То значи: варијанта са *и* експанзивнија је код *додијати* него код осталих глагола.

Оставимо по страни питање да ли су сви ови облици нанос из икавских или јекавских говора, или се јат испред *j* могло развити у *и* и на екавском земљишту. Дискусија о овом проблему захтева више простора и другу прилику. Међутим уколико желимо да објаснимо зашто је *додијати* раширеније од осталих облика са *и*, не треба да изгубимо из вида могућност наслона на глагол *ди́јати*, *ди̑ја̄м* (од дихати). Тај глагол може значити и “ispuštati (poput daha) miris, ugodan ili neugodan, vonjati, zaudarati“ (RJA под dihati 1 d). Тако се *додијати* (од***dodějati*) могло схватити као *до + дијати* (уп. врло прецизну семантичку паралелу у *досмр́дети—досмр́дјети—досмр́дити* у значењу „догрдјети“).

На први поглед изгледало би да се акценатске прилике противе оваквом тумачењу (уп. акценат *до̀дијати* или *доди́јати* са *ди́јати ди̑ја̄м*). Али при пажљивој анализи добија се супротан утисак. У косовскометохиском дијалекту забележен је акценат *доди̑ја̄т* (в. Речник Гл. Елезовића), а у Поцерини *доди́јати* (Московљевић, о. с., стр. 59); и један и други као да су настали наслоном на *ди́јати*. С друге стране, за облике са кратким коренским слогом упореди податке у RJA под *dihati*, где се указује на честу краткоћу коренског слога овог глагола.

Кад се облику *додијати* у разним шумадиско-војвођанским говорима дода и *додија̑т* (*доди̑ја̄т*), *додија̑м* (*додијем*) у косовском (в. Речник Гл. Елезовића), јасно је да појава облика са *и* у екавском наречју књижевног језика има довољно оправдања у материјалу самих екавских народних говора. Велики утицај Вуковог језика и честа употреба овог глагола у народним умотворинама само су подржали употребу облика на *и*. Она је и без тога била у складу са језичким осећањем већине писаца који су стварали наш екавски књижевни језик (Војвођана и људи из северне и северозападне Србије). Тако је облику *додијати* био утрвен пут у источно књижевно наречје. Наравно, било би неумесно, готово смешно пуристички, кад бисмо покушали да упркос свему уведемо *додејати* у наш књижевни језик. То није намера мога чланка.

Код овог глагола треба, међутим, учинити још једну напомену: у облику презента постоји разлика између Вуковог речника и Рјечника Југославенске академије. Вук има *до̀дијати*, *до̀дија̑м*, по њему Броз-Ивековић *dòdijati*, *dòdijâm*, али у RJA стоји *dòdijati*, *dòdijêm* и тек у загради (*dòdijâm*), уз напомену да је такав облик „потврђен на мало мјеста“. Ту се и дају ти малобројни примери: један из Доситејевих басана, један из Вукових народних приповедака, један из Кавањина (сплитски писац XVIII в.) и најзад један из Канижлића (Славонија XVIII в.). Уствари, облик *додијам* кудикамо је чешћи него што би се на основу овога могло претпоставити. Наши екавски говори готово и не знају за *додијем*. Влајинчеви подаци из Врања и моји из Баната ту се слажу са стањем код екавских писаца. Ипак, у говору Косова

нашло се *додијем*, али га проф. Елезовић ставља у заграду иза свакако чешћег *додијāм*. Није немогућно да је овај облик ушао готов у овај говор из јужног наречја (утицај јекавских дијалеката и иначе се јако осећа у косовском говору). Облик *додеје* који даје Тодор Димитријевић несигуран је. Он је локализован овако: „Стара Србија, ... и Врање“, и није сасвим јасно да ли је облик македонски или одиста врањски (или из неког трећег места). Исп. и друкчији врањски облик у Влајинца, наведен горе.

У западним крајевима *додијем*, међутим, преовлађује. Велики број примера даје RJA; за новије писце може да послужи лексикографски материјал Института за српски језик који има примере из дела Ива Ћипика, Динка Шимуновића, Радована Перовића-Невесињског, Ива Војновића и других. Занимљиво је да се овде Вук слаже с екавским говорима, а не с већином јекавских.

На питање који је од облика старији треба одговорити одлучно: свакако онај на *-јем*. У старословенском смо имали **додѣѭ, додѣѥши**; прост глагол је **дѣти** (**дѣꙗти**), **дѣѭ, дѣѥши**. На такав првобитни облик упућују и бугарски облици, а и паралела са **грѣти** (**грѣꙗти**), **грѣѭ, грѣѥши** и **сѣти** (**сѣꙗти**), **сѣѭ, сѣѥши**. Глагол **do+dèiati* сродан је с овим глаголима по образовању, а добрим делом и по даљој судбини у нашем језику. *Дòдијати, дòдијēм* одговара потпуно типу *пȍсијати, пȍсијēм* или *ѝзвијати, ѝзвијēм*. Облик на *-јам* мора, дакле, бити секундаран, аналошки. Није тешко разумети како се он јавио. Друга глаголска врста спада међу ређе типове промене у нашем језику и обухвата строго ограничен број глагола, док је шеста врста једна од најширих и најпродуктивнијих. Прелажење глагола из ређег конјугациског типа у обичнији и иначе је нормална појава. Али овде је још нешто томе допринело: облици од основе презента (през. *додијем*, импер. *додиј*) у живом говору ретко долазе, најчешће се говоре аорист и перфекат — облици од инфинитивне основе. Није, дакле, чудо што је *а* из те основе продрло и у презентску. Разуме се, било би сасвим погрешно покушавати истиснути из књижевног језика било један било

други облик презента. Оба та облика освештана су употребом у нашој књижевности.

Остаје нам, даље, да се осврнемо и на једну акценатску разлику. Вук бележи *дȍдијати, дȍдијâм*, тако и Броз-Ивековић; RJA има *dòdijati, dòdijêm (dòdijâm)*; а у Београду, великом делу Србије и Војводине говори се *додѝјати, додѝјâм* (и *додѝјам*). Речник Ристића и Кангрге, у коме су у знатној мери заступљене београдске особине, даје на првом месту *додѝјати*, па тек иза њега *дȍдијати*. Слично томе забележено је у Поцерини *додѝјати* и *додѝјати* (Московљевић, о. с.), у косовско-метохиском *додијāт* (и *додӣјāт*), *додијāм* (поред овога додуше и *додѝјем*), затим у Малом Пожаревцу *додѐјати* (Драг. Остојић, в. горе) и у Банату *додѝјати, додѝјāм* и *додѐјати, додѐјāм*. Овде Вук не иде заједно с екавцима, његов се акценат подудара с акцентом облика *дȍдијēм* у западнијим крајевима. Старина ће и ту бити на страни западнијих говора (и на Вуковој). Словеначко *dodẹ́jati* и бугарско *додѣ'я* одговарају нашем *дȍдијати*, а на исти облик упућује и паралела са *сѝјати, вѝјати* и сл. Очигледно је старо *dhē-*, исто као и *sē-*, било под старим акутом (што је и природно), те се акценат приликом старих преношења није ни померао са првобитног места, већ је остао на њему као српски ̏ (и словеначки ʹ). У новоштокавском, разуме се, од *додѝјати* постало је *дȍдијати*.

Одмах нам се намеће и питање шта је утицало да се поред *дȍдијати* појави и *додѝјати*.

Једноставна анализа примера у Даничићевим „Српским акцентима“ даје јасан одговор на ово питање. Ако прегледамо глаголе типа *глёдати, глёдâм* одн. *вѐчерати, вѐчерâм* (овамо спада и *дȍдијати, -âм*), наћи ћемо много глагола, али међу тим глаголима ниједан осим самог *дȍдијати* не свршава се на *-јати, -јам*. Али ако потражимо под *вјѐнчати, -âм* и *орӯжати,-âм* (то је тип којем припада *додѝјати, -āм*), затим под сродним *руковѐдати* (које се разликује само по броју слогова), наћи ћемо много глагола са основом на *-ја*: *зѝјати, клѝјати, пѐрјати, прѝјати, сѝјати, ӯјати, чѝјати, баскѝјати, бестѝјати, давѝјати се, лелѐјати се, опѝјати, турпѝјати, засукѝјати*, затим *челебѝјати се, чаварѝјати, увересѝјати*.

Тип је постао продуктиван и, нарочито код глагола на *-ијати*, шири се и даље. Ту се нашло, на овај или онај начин, у неким говорима или у многим, и *бри̏јати, -а̄м* и *ки̏јати, -а̄м* и *кр̀јати, -а̄м.* У речнику Ристића и Кангрге могу се наћи и други примери: *бекрѝјати, -а̂м, лакрдѝјати, -а̂м, оргѝјати, -а̂м, ракѝјати, -а̂м* итд; ту је чак и *ћарлѝјати, -а̂м* поред вуковског *ћарли́јати, ћа̀рли̑ја̄м.* Све је ово утолико значајније што би према именицама *бѐкрија, лакр̀дија, ра̀кија* требало очекивати *бѐкријати, лакр̀дијати* и сл. Тип на *-ѝјати, -ѝја̄м* толико је јак да се њему прикључују сви новостворени глаголи на *-ѝјати.* Разумљиво је, дакле, што је и глагол *додијати* пошао истим трагом. Ту он по судбини потсећа на *бријати* који је превалио доста сличан пут: *бри̏ти, бри̏је̄м* (исп. дѣти, дѣюши) преко *бри̏јати, бри̏је̄м* до *брѝјати, брѝја̄м* у многим дијалектима. И овај је глагол, прилазећи VI врсти, пришао у исто време и акценатском типу на *-ѝјати, -ѝја̄м.* Из ове перспективе јасно је да није случајно промена акцента захватила само крајеве где је измењена и основа презента. Докле год *додијати* остаје у II врсти, нема ни угледања на акценатски тип *клѝјати.* Ту је нарочито карактеристичан косовско-метохиски дијалекат, где облик на *-ам* има акценат на крају: *додија̂м,* али ако основа презента остаје на *-је* задржава се и стари акценатски лик *доди̏јем* (који одговара лику *до̀дије̄м* у млађим говорима).

П. Ивић

„КОЈА СМРТ ХРАНИ, ДРУГОЈ НЕ ДА“

Ова Вукова пословица (нешто јаснија у верзији Мушкатировићевој: „Која га смрт храни, другој га не да“) има тежиште књижевног израза не толико у персонификацији смрти која човека не да другој смрти колико у апсурду о смрти која храни.

Порекло и објашњење пословице налази се у изреци из бугарштице „Попивка од Свилојевића“: Сабљом сам се хранио, од сабље ћу и умрити. Хранити се сабљом јесте „лош занат“, по изразу народне песме, занимање које у себи садржи сталну опасност од смрти. Зато је та изрека, метафорском прерадом: сабља — смрт, довела до стварања пословице као логичног закључка свог. Формирање пословице било је помогнуто, вероватно, и са друге стране: изрека из бугарштице је феудално-епска прерада јеванђелске изреке: „Ко мачем сече, од мача ће погинути“, која је својом популарношћу помогла формирању пословице.

Претпостављам један прелазни ступањ између Свилојевићсве изреке и Вукове (одн. Мушкатировићеве) пословице. Тај прелазни ступањ јесте граматичка прерада Свилојевићеве изреке у пословички облик, веран првобитном облику. Тај претпостављени прелазни ступањ гласио би: кога сабља (или: ко се сабљом) храни, од сабље умире. Сличне изреке које се налазе и у народном песништву и у пословицама — многобројне су.

Изрека из бугарштице о Свилојевићу сачувала се у још једној преради. Сама бугарштица, као целина, добила је своју прераду у десетерачкој песми „Јуришић Јанко“ (у II књизи Вукове збирке). Али десетерачка прерада бугарштице, која до појединости понавља ствари из свог извора, није сачувала

изреку о сабљи што храни и убија. Јуришић (који је заменио Свилојевића) одговара султану дивном реторском тирадом са поентом која приближно одговара Свилојевићевој изреци: „Нека мене на сабљам' разнесу, — нек погинем јунак на јунаштву". Феудална боја се потпуно изгубила.

Изрека из бугарштице сачувала је свој књижевни облик у другој песми и у другој ситуацији, наиме у Вуковој песми „Смрт војводе Пријезде" — у стиховима: Морава нас вода одранила, — нек Морава вода и сарани.

Леп књижевни калуп не напушта се лако ни у народном песништву, које је пуно шаблонског понављања стихова, чак и кад понеки шаблон нема смисла у другој песми и другој ситуацији. То је донекле случај и са песмом о Пријезди. Река као економски извор сасвим је природан факат у области великих северних река наших,[1]) али не и у области Мораве код Сталаћа.

С. Матић

[1]) Песму о Пријезди добио је Вук из Земуна (в. Преписку III, 531), у обради сремског певача, управо певачице (в. белешку под песмом Љуба богатог Гавана у I књизи песама), што јасно показују језичке одлике те песме.

ИЗ ЖИВОТА РЕЧИ

МОЗОЉ, МОСУР, МРСОЉ и сл.

Постоји у нашем језику једна врло интересантна група речи — врло поучна и са гледишта семантичког развитка и са гледишта укрштања облика. Мислим овде на једну групу речи доста разноврсних, али које су све везане својим значењем и почетним сугласником *м*-. То су: *мозољ*, *мосољ*, *мосур*, *мозур*, *мрсољ*, *мрасољ*, *мразор* и сл.

Неке варијанте њихове врло су распрострањене по нашим говорима. Њихова су значења међу собом изукрштана; њихови се облици међу собом јако преплећу. Питамо се: у каквој оне стварној вези стоје, и да ли стоје уопште? Јер, као што ћемо видети, лако је показати да се у њима крију врло разноврсне етимологије.

Овде ћу прво изнети свој јужнословенски материјал, да се виде и њихова значења и њихова распрострањеност, а, тако исто, и да наведем потврду за све обличке варијанте.

I тип *МОЗОЉ*

1) *мозољ*, *мозол*, *мозој*

а) *mozolj* (pustula, ulcus; у словеначком језику, Miklosich, SEW), *mozoj* (Schwiele; у словеначком језику, ibid.), *mozoḽ*, *mozol* (ulcus, callus, pustula; код Белостенца: ulcus, suppuratio, suppuratum, purulentia, abscessus, anthrax, fistula putris; код Јамбрешића: ulcus; код Волтиђија: bruffolo, Hitzblätterchen; код Стулића: pustula, verruca [брадавица] — све у RJA), *mozoj* (ulcus, callus, pustula; Корчула, RJA; са l' > j), *mozöḽ* (die Schwiele; Прчањ, Озринићи, Rešetar, Der štok. Dial., 252),

мо̄зӧљ, (жуљ, плик; Елезовић, Речн. кос.-мет. дијал.), *мо̄зо̂љ* (плик с водом; Вучитрн и околина, Елезовић, грађа САН), **мозоль** (vibex; у старословенском, Miklosich, o. c.), *мозолче* (чирић; Кичево, Т. Димитријевић, грађа САН), *мозо́лъ, мозо́лецъ, мозо́лка* (чир и сл.; Младеновъ, Етимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ).

б) *мозољ* (слине; Шумадија, Т. Димитријевић, грађа САН).

2) *мозуљ*

mozuļica (бубуљица; Оток у Славонији, RJA), *mozuļica* (чир; Врчевић, RJA), pl. *mozuļi* (жуљеви; С. М. Љубиша, RJA), *мозуљице* (маснице од удара; Змај, грађа САН), *мо́зуљ* (жуљ; Пиротски округ, С. Пејић, грађа САН), *мозуљка, мозуљкава, мо̀зул'ка* („на лицу или другде“, Белић, Гал. дијал., 109—110), *мозуљка* (=алб. ‘нишан’; Галичник, Ђ. Пуљевски, Речн. од три јез.², 139).

3) *музол*

muzolac (чир; Врбник на Крку, RJA).

За **музол* RJA вели да нема потврде.

4) *музул*

muzulčić (чир; Врбник на Крку, RJA).

5) *мозељ*

mozelj (cicatrix; у словеначком језику, Miklosich, o. c.).

II тип *МОСОЉ*

1) *мосољ*

mosoļ, mosoļci (густе слине у носу; Лесковац, RJA).

2) *мусуљ*

Мусуљ (брдо у Србији; М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, 272) — ако иде овамо.

III тип *МОСУР*

1) *мосур*

а) *mösûr* (нос у пуре, туке; Суња у Хрватској, RJA), *мо̀су̑р* (у ћурана рошчић на челу; Банија, М. Грчић, грађа САН), *мо̀су̑р* (нос преко кљуна у ћурана; Банија, Ј. Воркапић, грађа САН), *мо̀су̑р* (израштај више кљуна у ћурана; Драга-

чево, Р. Ковачевић, грађа САН), *мо̏сур* (ћурану брадавица више носа; Лепеница, М. Ризнић, грађа САН), *мо̏сӯр* (ћуранова креста; Д. Лепеница, М. Вукићевић, грађа САН), *мосур* (креста; Крушевачка Жупа, М. Поповић, грађа САН), *мо̏сур* (кожа која виси ћурану преко кљуна; дуг нос; Елезовић, Речн. кос.-мет. дијал.).

б) *мо̏сӯр* (кукурузни клип; Херцег Нови, Вуков Рј.), *mosur* (клип; код Стулића, RJA), *мосу̀рић* (в. мосур, Вуков Рј.), *мосу̀рина* (овршина [кукурузна реса]; Бока, Вуков Рј.).

в) *Mosurke* (топоним око Тузле; RJA).

г) *mosur* (бундева; код Белостенца, RJA).

д) *mosur* (цев; код Вранчића, Белостенца, RJA), *mosur* (пређа на цев; Лика; код Ветранића, RJA), *mosur* (калем; Хрватска, RJA), *mosurati* (мотати на мосур; по Ј. С. Рељковићу, RJA), *мо̏сӯр* (велика цијев дрвена што жене на њу мотају пређу, cf. калем; Вуков Рј.), *мосур начињен од дрвета служи за мотање пређе* (Врћеновица, Т. Цветковић, грађа САН).

ђ) *mosur* (леденица; код Белостенца, Стулића, Ветранића, Н. Марчија, RJA), *mosur* (бале; код Делабеле, Белостенца, Стулића, RJA), *mosùrina* (слина; у Лици; код Стулића, Делабеле, RJA), *mosùran* (у Стону: балаво мушко дете; код Стулића као придев, RJA), *mosurav, -ac, -ica, -čić* (балав итд.; код Стулића, RJA), *mosuriti* (цурити, испадати; код Стулића, RJA), *mosur* (сузе од свеће; код Стулића, RJA), *mòsûr* (леденица; бале; Лика, RJA), *мо̏сӯр* (ледени капавац; горња Далмација, С. Симић, грађа САН), *мосур од леда* (Далмација, Херцеговина, Ђ. Николајевић, грађа САН), *mosur* (леденица; Стон, RJA), *mȍsûr* (сталактит; слина; Дубровник, Rešetar, о. с. 252), *mosûr* (сталактит; слина; Прчањ, Rešetar, о. с. 252), *мо̏сӯр* (леденица о стрехи; Херцеговина, Л. Грђић-Бјелокосић, грађа САН), *мо̂сур* (ледени капавац; Ресава, Ђ. Мелентијевић, грађа САН), *мосур* (слина; Круш. Жупа, М. Поповић, грађа САН), *мо̏сур* (сталактит; бале из носа; Елезовић, Речн. кос.-мет. дијал.), *мо́сур* (слинац; средњи Тимок, М. Станојевић, грађа САН).

е) *Mosurović* (србијанско презиме; RJA) — ако иде овамо.

2) *масур*

масýръ, *масýрецъ*, *масýрче* (голѣма цевь за насукване прежда, калемъ, цевь на пушка, Младенов, о. с.).

IV тип *МОЗОР*

1) *мозор*

mozor (сталактит: „mozori od klaka"; само код С. М. Љубише; RJA).

2) *мозур*

мозурица (мала бубуљица, оспица; Црна Гора, А. Јовићевић, грађа САН).

3) *музур*

Muzur (босанско презиме; RJA) — ако иде овамо.

V тип *МРСОЉ*

1) *мрсољ*, *мрсол*

а) *mrsȍļ* (биљка ћурчија креста, polygonum orientale; Округ нишки, RJA), *мрьсолъ* (нека биљка; у бугарском језику, RJA).

б) *mrsoļ* (бале, слине: код Стулића, RJA), *мрсȏљ* (слине из носа; Елезовић, Речн. кос.-мет. дијал.), *мрсóљ* (слина; Врање, Влајинац, грађа САН), *мрсољ* = слина, *измрсољи*, *измрсољује* = обалави (Момина Клисура, Д. Симоновић, грађа САН), *мрсољ* (слина; Срет. Жупа, М. Симић, грађа САН), *марсољ* (тј. *mr̥s*-; слине; Ђевђелија, Тановић, Срп. етн. зб. XI, регистар), *мърсóлъ*, *мърсóлецъ*, *мърсóлче*, *мърсолúвъ* (слина итд.; Младенов, о. с., s. v. мръсенъ).

в) *Мрсољ* (село у Србији; RJA) — ако иде овамо.

2) *мрсуљ*, *мрсул*

а) *мръсулъ* (нека биљка; у бугарском језику, RJA).

б) *мр́сољ* (слина; Скопска Црна Гора, грађа САН), *мр́сул* (слина; Галичник, Р. Огњановић, грађа САН), *мр́сул* (слина; Дебар—Врање, М. Вељић, грађа САН), *мърсýлъ*, *мърсýлка*, *мърсулявъ* (слина итд.; Младенов, о. с., s. v. мърсенъ).

VI тип *МРАСОЉ*

мрáсољка („као бубуљица"; Тимок, Д. Пантелић, грађа САН).

VII тип *МРАЗУЉ*

мразу́лци (леденице; Младенов, о. с., s. v. мразъ).

VIII тип *МРАЗОР*.

мразо́рци (леденице; Младенов, о. с., s. v. мразъ).

IX типови са елементом *n* у средини

1) *манзур*

манзур (леденица на стрехи и брковима; Срет. Жупа, М. Симић, грађа САН).

2) *мранзуљ*

мра́нзул' (ледени сталактит; Белић, Галички дијал., 110), (?) *мранцул* (сига; Кичево, Т. Димитријевић, грађа САН).

То су типови које сам ја нашао; а могуће је да има и других варијаната.

Сад да сведемо облике и значења.

Тип *мозољ*. Значење је ʽжуљʼ, ʽпликʼ, ʽожиљакʼ, ʽбрадавицаʼ. Имамо само један пример са значењем ʽслинаʼ.

Тип *мосољ*. Показује два значења: а) ʽпредмет настао као резултат цурењаʼ, б) (?) ʽуздигнућеʼ (име брда),

Тип *мосур*. Као што излази из примера, има опет углавном два значења: а) ʽдугуљаст предметʼ, ʽдугуљаст израштајʼ (калем, клип, креста), б) ʽрезултат цурењаʼ (сталактит, слина).

Тип *мозор*. Опет два значења: а) ʽрезултат цурењаʼ (сталактит), б) ʽбубуљицаʼ.

Тип *мрсољ*: а) ʽрезултат цурењаʼ, б) ʽизраштајʼ (креста).

Тип *мрасољ*. Има једно значење: ʽбубуљицаʼ.

Тип *мразуљ*: ʽсталактитʼ.

Тип *мразор*: ʽсталактитʼ.

Типови *са назалом*: ʽсталактитʼ.

Кад се, дакле, посматра наведени материјал као целина, може се рећи да у нашем језику (и неким суседним јужнослов. језицима) постоји врло распрострањена семантичка група са сугласничком карактеристиком *m* + фрикативни

дентал + ликвида и са значењем ʿдугуљаст предметʾ, ʿизраштајʾ, ʿрезултат цурењаʾ.

Питање је сада: јесу ли се сва данашња — несумњиво сродна — значења развила из једног основног значења? И даље: јесу ли сви наведени облици и њихова значења и у генетичкој вези – или овде имамо посла само са паралелизмом, са речима различитим по пореклу, а сличним једино формално и по значењу? И најзад — ако ове речи нису по пореклу сродне, да ли ипак међу њима постоји и каква стварна веза, или је у питању само паралелизам?

Проблем наше *m*-групе и јесте баш у томе: што пред собом имамо не само речи различитог порекла него и различитог првобитног значења.

Да видимо, зато, како стоје ове речи, ови типови, сваки понаособ, посматрани из историске перспективе.

Прегледаћемо их редом, један по један, уколико је то могуће.

Најпре *мозоль* (мозуљ). Он је са гледишта упоредне словенске граматике јасан: он је општесловенски. Наводим материјал Миклошичев (Slavisches etymologisches Wörterbuch), Брикнеров (Słownik etymologiczny języka polskiego) и Младеновљев (поменути речник): ст.сл. **мозоль** ʿvibexʾ, словеначки *mozolj* ʿpustulaʾ, ʿulcusʾ, *mozoj* ʿschwieleʾ, *mozelj* ʿcicatrixʾ, чеш. *mozol* ʿPlackereiʾ, пољ. *mozół* ʿPlackereiʾ, *mozół* ʿid.ʾ, *mozolić*, *mozolisty* ʿnagnioty (i na ręce)ʾ, ʿbliznyʾ, ʿwzrodyʾ, *modzel* ʿSchwieleʾ, горњолуж. *mozl*, украј. *mozôl' -oła* ʿschwere Arbeitʾ, белорус. *mozolić*, рус. *мозоль*, дијал. *мозголь*, буг. *мозо́лъ*, *мозо́лецъ*, *мозо́лка* ʿжуљʾ. Са индоевропског гледишта — он није сасвим јасан; RJA за њега вели да је постања тамног, да му етимологију не налази. Миклошич (o. c., s. v.) доводи га у везу са литавским *mazgas* ʿnodusʾ, са немачким *Masel* ʿNarbeʾ [бразготина]. Брикнер га (o. c., s. v.) исто тако везује са лит. *mazgas* ʿsupelʾ [бора], ʿpączek na drzewieʾ, али и са старонем. *masca* ≥ *Masche*. Траутман (Baltisch-slavisches Wörterbuch) узима опет уз лит. *mãzgas* ʿKnotenʾ, ʿzugezogene Schlingeʾ, ʿKnopfe am Baumʾ и уз *mezgu* ʿstrickenʾ, ʿKnoten schürzenʾ старовисоконем. *masca*, старонорд. *mǫskvi* ʿMascheʾ. За Миклошичем иде

Младенов (о. с., s. v.), па словенску реч пореди и он са лит. *mãzgas* 'вжзелъ', са грч. μώλωψ '*мозолъ*', 'нарастъкъ', средњонем. *masele* 'прищка', 'отокъ', нем. *Maser* = жилка на дърво; али каже да слов. облик није јасан. Ја бих рекао да пред собом имамо индоевропско **m-z(g)-* 'израштај', 'чвор', 'ожиљак'. Била, уосталом, индоевропска перспектива јасна или не, — словенска је јасна: као што се из наведених примера види, *mozol'ь* је општесловенска реч и још у општесловенско време имала је значење 'чир', 'оток', 'бразготина' и сл.

Други тип који је јасан — јесте *мосур* (масур, мосор). Густав Мајер (Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, s. v. masúr) изводи за Миклошичем српскохрв. *mosur*, рум. *mosor*, новогрч. μασούρι, алб. *masúr* од турског *masur* 'Rohr', 'Weberspule'; RJA за изворну турску реч даје значење 'цев', 'калем', 'камиш,' 'чибук' (грч. μασοῦρι 'цев', 'калем'). Младенов за бугарско *масуръ* (о. с., s. v.) даје значење 'голѣма цевь за насукване прежда', 'калмуканъ'; 'цевь на пушка'. Из свега излази да је изворно значење овога типа уже него у нашем језику, да је оно само 'цев', 'дугуљаст предмет', па да се тек секундарно код нас проширило и у остала значења.

Трећи тип који долази на ред, *мрсољ* (мрсуљ), — изгледа такође јасан. Истина, код Миклошича га не налазимо, а RJA не зна његову етимологију и бележи га, осим српскохрватског језика, још само у бугарском. Међутим Младенов (о. с., s. v. v. мърсенъ, мрѫсенъ, мърхáвица) тачно доводи буг *мърсýлъ* 'слина', *мрѫсú, мърсú*, 'ръми' [цури из носа], *мърхá-вица* 'хрема' [кијавица] у везу са рус. *моросúть* ['fein regnen'] *мòрось* 'дребенъ дъждъ', *мороха, морозгá*, чеш. *mrholiti* 'падамъ като мъгла', *mrhůlka* 'дребенъ дъждъ', словеначким *mršêti* [о снегу] и налази у њему **mr-* које иде у индоевропско **mere-ĝh-*: лит. *mergùt* 'вали дребно', *merga*, *mar̃ga* 'ситенъ дъждъ', грч. βροχή 'дъждъ'. Исп. и код Миклошича (о. с., s. v. morsŭ) поред рус. *моросúть* 'fein regnen' још и рус. *морохъ* 'feiner Regen', *морозга, морошка*

'Sumpf': лит. *mirkti* 'nass werden', *merkti* 'nass machen'[1]). Младенов ову словенску групу даље пореди са буг. *мъркамъ*, *мърля*[2]). Према томе би се код овог типа крило основно значење 'квасити' (преко 'брљати').

Четврти тип, *мосољ*, такође је лако објаснити. Он би претстављао, измењену у погледу вокализма под утицајем других типова, — контаминацију типа *mьrsol'ь* са речју *musa* (исп. срп. *му̏са*, *му̑са* 'сок из дрвета', Вуков Рј., *му̏сав* 'балав', буг. *мусага* 'цвѣтястало на сирене, туршия и под.'[3]). Као што показује руско (вулгарно) *му́слить* 'смачивать слюной' (Ушаков, Толковый словарь русского языка, s. v.), *мусо́лить* 'то же, что муслить', *мусо́ленный* прид. од м. (ibid., s. v. v.), овај тип је, вероватно, још општесловенски. Што се тиче рускога *мосо́л -сла* 'большая кость, преимущ. бедренная' (ibid., s. v.), не изгледа да би се са овим могло довести у везу.

Код типа *мрасољ* је јасно да ту имамо калемљење речи *мраса* на један од наших типова; а код типова *мразуљ* или *мразор* — такво исто мешање са речју *мраз* (мразуљ, мразор = сталактит).

За типове *мозор* (мозур, ? музур) и оне са назалним елементом — ја општесловенске или уопште јасне етимологије не налазим; њихово објашњење ваља тражити у укрштању оних типова који су нам јасни.

Као што се види, дакле, имамо посла са бар пет основних речи, и њихова значења се у својој полазној тачки међу собом знатно разликују. Неколике од тих речи су старе; једна је позајмица, али опет стара: јавља се доста рано: *мосур* постоји код наших приморских лексикографа — и на великом пространству (на запад све до Лике и Хрватског Загорја).

[1]) Словенске облике према индоевропскима тако исто тумачи Р. Траутман (Balt.-sl. Wb., s. mergā-), али не зна за *mьrsol'ь*. Оно што о томе говори Брикнер (Sł. etym. jęz. pol., s. v. murgać) — биће погрешно.

[2]) Исп. и код А. Валдеа (Lateinisches etymologisches Wörterbuch, s. v. mergae) индоевр. **merĝ-* „abstreichen" „wischen", **melĝ-* „mulgeo", код Траутмана (Balt.-sl. Wb., s. mara-) рус. *мара́ть* „schmieren", „sudeln". *мару́шка* „Fleck", „Mal", г.-луж. *mórać*, *marać* „streichen", „schmieren".

[3]) У вези је са лат. *mucus* итд.

Додирних тачака за мешање ових речи — сигурно је било. Например, тип *mozol'ъ* ʽизраштајʼ, ʽчворʼ могао се додирнути са типом *masur* на тај начин што је ʽизраштајʼ могао бити ʽдугуљаст израштајʼ (исп. код Младенова, о. с., s. v. мази́я: буг. *мази́я* ʽшишарка на дърво кипарисъʼ од грчког μαζός ʼпѫпка на грѫдьʼ, μαστός ʽнѣщо крѫгло, издигнатоʼ; или слов. *mozol'ъ* ʽизраштајʼ, ʽчирʼ са лит. *mãzgas* ʽбораʼ, ʽчворʼ, ʽpączek na drzewieʼ). Са своје стране, тип *masur*, значећи ʽдугуљаст предметʼ, могао је почети значити и ʽдугуљаст израштајʼ (исп. *мо̏су̑р* ʽкукурузни клипʼ).

Даље, између типова *mъrsol'ъ* и *musol'ъ*, са једне стране, и типа *masur*, са друге, такође је постојала додирна тачка: *mъrsol'ъ*, *musol'ъ*, као ʽрезултат цурењаʼ, могао је бити ʽдугуљаст предмет као резултат цурењаʼ (сталактит).

Или: тип *mozol'ъ*, додирујући се по значењу са *мрска* ʽбораʼ, — могао је дати ново *мрсољ* у значењу ʽизраштајʼ, што опет налазимо.

И уопште, теориски се створила многострука могућност за сва даља укрштања облика: тако је контаминацијом — за коју се више не може рећи где јој је полазна тачка — створено *мозор;* тако је поред *мразор* и *мранзуљ* образовано и *манзур*.

Као што се види, међу облицима су везе данас врло изукрштане; а међу значењима тако исто. *Мозољ* је добило значење ʽслинаʼ, које раније није имало; *мосур* је добило значења ʽкрестаʼ, ʽсталактитʼ, ʽслинаʼ, опет која раније није имало; *мрсољ* је добило значење ʽкрестаʼ, а раније га није имало. Али се ипак не може рећи да сваки од ових типова има и з а и с т а сва значења која се овде т е о р и с к и м о г у претпоставити: *мозољ*, например, сасвим ретко значи ʽслинаʼ, а никако не значи — иако би могло значити — ʽцевʼ, ʽкалемʼ; *мосур*, тако исто, није добило значење ʽчирʼ, ʽбубуљицаʼ — иако би га могло добити, иако га нови облик *мозур* има. И томе слично.

Шта то значи? То значи да ни семантичка могућност ни гласовно сазвучје није било довољно да целу ову групу потпуно изједначи, иако јој је дало известан општи правац развитка. Мени се чини да је овај правац јако консолидован

једним сасвим спољашњим моментом: семантичким развитком једне друге словенске групе. Мислим ту на групу *sop-* (sopol'ъ — sopiti итд.) у словенским језицима.

Да би одмах биле јасне све нијансе, навешћу доста материјала из разних словенских језика*):

1) пољ. *sapać, sapiąć* (Mi, Br.) ʻпиштатиʼ; срп. *Сопот* — име многих извора (Вуков Рј.), у Далмацији *sȍpôt* (RJA) ʻслапʼ, словеначки *sopot* (Mi), ст.сл. **сополъ сопль** (Мл) ʻводопадʼ, ʻслапʼ, пољ. *sopl* (Br) ʻизворʼ, г. луж. *sapać* (Mi) ʻврцатиʼ.

2) Срп. *сапа* (Mi), словенач. *sap, sapa* (Mi) ʻдахʼ, чеш. *sopiti* (Mi) ʻдисатиʼ; срп. *сопити*, словенач. *sopsti, sopêti, sopêhati, sopihati, sapiti* (Mi), чеш. *supati* (Mi), *sopiti* (Br), рус. *сопѣть* (Mi) ʻдахтатиʼ, пољ. *sap* (Mi), чеш. *sopouch* (Br) ʻдахтањеʼ; срп. *сапа* (Br) ʻпараʼ; пољ. *sapy* (u koni), *sapka* (u człowieka) (Br) ʻзапаљење плућаʼ, *sapka* (Mi) ʻкијавицаʼ; чеш. *sopouch* (Br) ʻдимњакʼ; буг. *со́пълъ* (Мл), рус. *сопло̀* (Мл) ʻтруба на мехуʼ; срп. *сопиле*; пољ. *sopieł* (Br), рус. *сопель* (Mi), украј. *сопилка* (Mi) ʻсвиралаʼ, ʻпишталькаʼ; ст.сл. **сопѣль, сопль** (Mi) ʻтрубаʼ, **сопати, сопсти** (Mi) ʻдувати у трубуʼ; ст.сл. **сопоухъ** (Mi) ʻsiphonʼ, **сопоть** (Мл) ʻканалʼ, буг. *со́потъ* (Мл) ʻдрвена цев за водуʼ, *со́пъ, сопка* (Мл) ʻцев на чесмиʼ.

3) Срп. *сопољ*; ст.сл. **сополъ** (Mi), буг. *сопо́лъ* (Мл), *sъpol* (Mi), чеш. *sopel* (Мл), пољ. *sopel* (Мл), белорус. *сопел* (Мл), рус. *сопля* (Мл), украј. *сопляк сомпель, цомпель* (Mi) ʻслинаʼ: пољ. *sopel* (Br) ʻледеницаʼ; пољ. *sopel* (Mi) ʻсталактитʼ.

Исп. још: чеш. *sápati* (*se*) ʻизбрецивати се на когаʼ (Br), ст.сл. **сопашька** (?) ʻрилицаʼ, ʻсурлаʼ (Mi), рус. дијал. *сопти* ʻждератиʼ (Mi).

Брикнер прибраја овамо и пољ. *siepać* ʻвућиʼ, ʻкидатиʼ, украј. *šipaty* ʻid.ʼ, лужич. *sepaś* ʻо ударању пулсаʼ (Sł. etym. j. p., s. v. siepać).

---

*) Miklosich, Sl. et. Wb. обележавам са Mi, Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego са Br, Младеновъ, Етимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ — са Мл.

Изгледа да су се у овој групи опет измешале две старе речи. Брикнер словенско *sop-*/*sep-*/*sap-* цело изводи од корена који налазимо у санскр. *śabda-* 'глас', 'шум', лит. *szapas* 'дебло', преко значења 'пиштаљка'. Код Миклошича се поред словенског *sopsti* 'дувати' итд. — само наводи литавско *sapė!ka*, *šapas* 'сламка'. Траутман (Balt.-sl. Wb., s. šapō-), за Мејеом, слов. *sopǫ* — *so(p)-ti* везује са санскр. *çábda-* 'глас', 'звук', 'шум'. Основно значење би, дакле, било или целој групи или делу њеном — 'пиштати' и сл.

Младенов ову групу, међутим, тумачи сасвим друкчије: он полази од индоевр. **s(u̯)op-*/*s(u̯)ep-*/*sup-*, које налазимо у санскр. *sūpas* 'чорба', ст. нем. *sūf* 'id.', лит. *sulà* 'сок од дрвета', алб. *ši* 'киша' — и мисли да је у питању исти елеменат који налазимо и у слов. *sypati*. А тип *sopotъ* 'цев', 'труба' изводи опет одатле. По њему би, дакле, требало поћи од значења 'цурити', 'течност'.

Мени се чини да је врло тешко примити ово друго тумачење; а доста тешко и оно прво. Биће да је Миклошич био у праву кад је *sopolʼь* 'слина' одвојио од *sopiti* 'дувати' итд.: ово су по пореклу две различите речи.

Али без обзира на то јесу ли оне различите по пореклу или не — још у језику словенске заједнице оне су биле чврсто везане у једну семантичку групу; зато су и могле на нашу *m-* групу, са којом су имале додирних тачака, да утичу у правцу свођења на једну линију.

Има једна грчка позајмица која је тако исто под утицајем типа *sopolʼь* — *sopiti* проширила код нас своје основно значење. То је σίφων > *цифун*, *цифуњ*, *циӣун*. И у старогрчком и у новогрчком језику она има само значење 'Röhre', 'Spritze', 'Wasserhose', — а код нас поред *цифун* 'узан округао отвор на бадњу код млина' (Галичник, Р. Огњановић, грађа САН) — налазимо и *цифунка* 'сига', *цифкол* 'слине' (Видин, Т. Димитријевић, грађа САН).

Сад се поставља питање: зашто изгледа да је наша *m*-група доведена на своју данашњу линију поглавито под утицајем типа *sopolʼь*?

Због значења. Тип *sopolʼь* има значење, поред осталог: а) 'цев', б) 'слина'; зато је и *мосур* тако широко развио

ова своја два значења, зато се у знатној мери поклопио са типом *мрсољ*. Што *мрсољ* није добио и ово друго значење, ‘цев’, узрок ће бити у томе што се он уопште ређе употребљава (в. горње примере) и уступа пред типом *мосур*. Тип *sopol'ь*, напротив, нема значења ‘чир’, ‘чвор’ — и зато се на тип *мозољ* и није пренело значење ‘цев’, као што се ни на *мосур* није пренело значење ‘чир’ — ма да је у мањој мери и тога могло бити. Уопште, за целу нашу *m*-групу се може рећи да се развила у зависности од групе *sopol'ь* — *sopiti*. Тиме се баш и објашњава што и поред принципске једнакости у значењу свих типова — неки лакше, а неки теже добијају ново значење. Развитак значења код речи σίφων ишао би у прилог оваквом тумачењу.

Да сведемо. Из наше анализе излази да су се на јужнословенском терену, на широком пространству, среле овде многе различите речи разноврсног порекла. Гласовна и семантичка сличност довеле су их у везу; али прави потстицај за мешање и сливање у једну, данас чврсто везану, групу — потекао је са стране, од једне сасвим друге речи, од старог словенског *sopol'ь* — *sopiti*. Поред тога, било је у овом сложеном развитку и споредних момената (исп. улажење речи *мраз*, *мрска*, *муса*, *мраса* — у исту сферу). Резултат је тога целог процеса: да данас сваки од наших *m*-типова има, или бар теориски може имати, најмање два значења: а) ‘израштај’, ‘дугуљаст предмет’, б) ‘сталактит’, ‘леденица’, ‘слина’.

Као што се види, дакле, имамо овде и семантичких покрета (исп. *мрсољ*, ‘израштај’, *мозољ* ‘слина’, *мосур* ‘сталактит’, ‘креста’) и гласовних типова (*мозор*, *манзур*, *мранзуљ*) који нису првобитни, нису стари, него су баш плод овог вишеструког широког додира основних типова: без тога се они не би ни јавили. Зато бисмо — на основу свега тога — овде могли говорити о „етимолошком срастању“ првобитно различитих речи у јединствену групу, коју данас више не можемо без насиља разбити.

Да би, међутим, наше излагање било потпуније, изнећемо и још неколико облика који семантички иду овамо, а настали су у вези са целокупним изнетим развитком.

Поред типа *мосур* јавио се и тип *сомур* ʽслинаʼ (Сврљишки Тимок, М. Станојевић, Срп. дијал. зб. III, 190), који није проста метатеза, него сигурно резултат укрштања првога типа са *сӧпуљ* ʽслинаʼ (на истом месту, из Сврљ. Тимока).

Опет у вези са свим изнетим: *чӣпӯр*, *чепур* ʽtrunculusʼ (Вуков Рј.)[1] појавило се и као *чопур* ʽводопадʼ (Сретечка Жупа, М. Симић, грађа САН); вокализам би се објашњавао лако према *мосур*, према *сопуљ* и сл. Даље, овамо иде и *шопур* ʽизвор са цеви као чесмаʼ (Заглавак и Књажевац, Ж. Стефановић, грађа САН), *шопор* ʽцевʼ, ʽславинаʼ (око Тупижнице, П. Милошаковић, грађа САН). Сугласник *ш* место *ч* дошао би од неке оријенталске речи (исп. у албанском *shap* ʽallume di roccaʼ, Cordignano, Diz. alb.-ital. e ital.-alb., Milano 1934, s. v.; по овоме речнику реч је дошла из турског).

Овим се мој материјал исцрпљује. То, као што сам већ рекао, не значи да у оваквом обиљу типова сродног значења — не можемо очекивати и других варијаната; само их ја засад не налазим.

Поред онога што овај изнесени материјал даје за развитак помињаних речи и за географију њиховог простирања — он је и принципски врло интересантан. И то због тога што показује како у груписању семантички сродне лексике реални моменат, стварно значење речи, може да буде много значајнији од историског момента, од принципа основног етимолошког значења.

И. Пойовић

1) Исп. *чап, чапорак* итд.; *(два) чӣпӯра* „чворуге“, „пања“ (Милетић, Црмн. говор, СДЗб IX, 586). RJA мисли да су у питању слов. речи.

ТЕРМИНОЛОГИЈЕ И ТЕРМИНОЛОШКА ПИТАЊА

„СМРЕКА—КЛЕКА—БОРОВИЦА“ и „СМРЧА—ОМОРИКА—СМРЕКА“

У 7—8 св. II књиге (1950) Нашег језика сјетио сам се предратне „Средњошколске терминологије и номенклатуре“ коју је 1934 г. издало Министарство просвете у Београду и која би по моме мишљењу требало да постане „полазна тачка, темељ за наш даљи рад“ на пољу сређивања шумарске терминологије. Ту сам имао у виду биолошки или — како га још називају — „чисто шумарски“ сектор шумарске стручне терминологије, не мислећи да ће се тиме обухватити сва терминолошка проблематика ове наше важне привредне гране. Онај други, не „шумарски“, већ дрвноиндустриски, сектор шумске производње упућен је да тражи други ослонац за свој рад на сређивању терминологије, о чему ћемо касније имати прилике да говоримо.

На поменутом мјесту рекао сам и то да би детаљна анализа појединих свезака тога издања предратног Министарства просвете (напр. књиге II свеске 1: „Ботаничка терминологија“) могла открити у томе дјелу „покоји пропуст и омашку, покоји израз који би требало замијенити којим другим, бољим“ ако будемо полазили са гледишта шумарске, агробиолошке, воћарске итд., а не ботаничке терминологије. Неки су то схватили као да нас предња реченица упућује на разилажење путева којима ће кренути терминологија опште и теориске ботанике на једној страни, а терминологија примијењених ботаника на другој страни. Такво разилажење не мислимо и не желимо пропагирати. Шумарска и ботаничка дисциплина

морају имати једну заједничку терминолошку базу. Ако има и ту изузетака, они ће бити ријетки и за сваки конкретни случај логички оправдани. Дакле, у принципу смо за јединство тих терминологија и за приоритет ботаничке терминологије свугдје гдје се назире могућност разилажења у напријед истакнутом смислу. Једино ондје гдје шумар већ има свој изграђени и стални термин, а ботаничар још лута, још се не може одлучити, — једино би ту терминологији шумара требало дати предност. Ево за то неколико конкретних примјера.

Ботаничар разликује „*липу*“ Tilia platyphyllos Scop. и „*липолист*“ Tilia cordata Mill. Иако је коријен такве диференцијације регионалне природе[1]), она има своје оправдање са систематскоботаничког гледишта. За шумара су те двије врсте рода „Tilia“ претставници једног те истог рода: он их као такве „*осјећа*“ не упуштајући се у то да ли му је истанчан и жив тај осјећај за диференцијацију или је можда попустио, отупио. И привредно, и технолошки и дендролошки — сувише су близу те двије врсте да би иједан шумар осјетио потребу да при диференцирању иде даље од разликовања *бијеле* и *црне* одн. *ране* и *касне липе*. Кад се овоме дода да се гледишту шумара придружују и остале привредне гране (напр. и фармацеутска индустрија), — оправдан је и на своме мјесту предлог да термин „*липолист*“ (стр. 21 „Средњошколске терминологије Мин. просвете“) изостане из јединствене српскохрватске ботаничко-шумарске терминологије.

Напротив, двије врсте граба истога рода *Carpinus* (друго је црни граб, који и спада у други род: *Ostrya!*) шумари „осјећају“ као двије различите биљке, јер су њихове шумско-привредне и еколошке карактеристике потпуно различите. Зато шумари узимају назив *граб* за врсту Carpinus betulus L., а *кукриком* зову „бели грабић“ наших ботаничара и фитоценолога (Carpinus orientalis Mill.), без обзира на чињеницу што је и ријеч кукрика, можда, још уже регионалне употребе него ријеч „липолист“.

Треба све свести на праву и стварну мјеру, не плашећи се регионалног обиљежја једне ријечи, стручног израза или

[1]) Друга се ријеч чује у Србији и Црној Гори.

термина, јер „нема ниједног од овде поменутих крајева из којих Вук не би речничко благо унео у свој речник“[2]); али, с друге стране, треба избјегавати свако неосновано и насилно и, што је главно, *непотребно* увођење провинцијализама у терминологију. Потребу — тј. „потребно“ и „непотребно“ — процијениће само стручњак наоружан знањем у својој (конкретно шумарској) струци и интуицијом, осјећањем језика. Ми знамо да је та способност, то развијено осјећање, прилично ријетко, и зато додајемо: „*а посљедњу и одлучну ријеч рећи ће филолог, наоружан и знањем и интуицијом*“. Он ће најлакше измирити ботаничаре и шумаре узевши као начело приоритет ботаничке терминологије. Међутим тамо гдје ботаничар каже „пунодрван“ (њем. *vollholzig*), а шумар се више оријентисао на народни израз „једар“, треба да одлучи филолог који ће се термин усвојити, као и горе у случају „липе“ и „липолиста“, „граба“ и „кукрике“.

Нисам могао а да се не дотакнем ових неколико примјера, јер је излагање увијек штуро кад се писац ограничава на констатацију: „требало би ово и ово, али уз извјесне изузетке“. Ствар постаје одмах јаснија и приступачнија ако се каже *кад* су ти изузеци пожељни и потребни по мишљењу писца, што ипак не значи да писац претендује на монопол и „непоколебљивост“ својих премиса. Већ се и сад јављају гласови да је такав начелни приоритет ботаничке терминологије у односу на шумарску непотребан и неоправдан; него да треба у случају неслагања ријечи и израза дати увијек предност оној грани која се том ријечи *чешће* служи. У томе би случају за називе дрвећа, за својства дрвета као материје, за извјесне карактеристике шуме као специфичне биљне асоцијације итд. били мјеродавни термини *шумарски*, а не ботанички, и такве би термине у интересу сређивања и изједначавања наше заједничке терминологије морали прихватити и ботаничари.

Сматрам да су у већини случајева јалове, беспредметне и сувишне начелне дискусије: којој ће се грани привреде

---

[2]) А. Белић, Наш језик, стр. 105 (1950). Под „овде поменутим“ крајевима академик Белић подразумијева „све штокавске дијалекте који су у основици књижевног језика Вуковог“, а и чакавске и кајкавске говоре.

дати предност при изједначавању терминологије; али су још мање на своме мјесту дискусије које се понекад чују: да ли треба „хрватској" или „српској" ријечи дати начелни приоритет у извјесној грани народне привреде.

Како у првом тако и у другом случају одлучиће сама ријеч, њезин облик, садржај, поријекло, распрострањеност и подесност да буде стална „етикета" за дотични предмет, рад, процес или особину.

Ко је пажљиво проучио цитирану „Терминологију и номенклатуру", опазио је, сигурно, да су у њима заступљени и дотадашњи српски и дотадашњи хрватски изрази, а морао је опазити и то да је за одабирање тих израза — час српских, час хрватских — постојао један строги и досљедни критериј, увијек један те исти: која ријеч одн. израз више одговара духу српскохрватског књижевног језика, „општој" или „опћенитој" његовој правилности.

Ово напомињем зато што је још онда, тј. 1934 године, кад је изишла „Средњошколска терминологија", било покушаја да се „утврди" бројни однос српских и хрватских ријечи у изједначеној биолошкој терминологији, а како је тај покушај потицао од људи који нису имали ни потребног осјећања ни довољног знања језика, то се читава ствар готово претворила у лакрдију. И док су једни тужно климали главом не нашавши у Ботаничкој терминологији ни „пасуља" ни „шаргарепе", дотле су други разочарано затварали књигу не схватајући зашто је нестало „старих, добрих" хрватских ријечи: пуч, станица, плојка, љушка. Ти људи нису хтјели да виде да је читаво градиво проткано једном унутрашњом логиком, а нису ни могли то да виде, јер им је та логика — *логика језика* — била страна и неприступачна.

Утолико је потребније да се осврнемо на неколико термина и ријечи из исте свеске „Средњошколске терминологије и номенклатуре" које нису у складу с том општом логичном и досљедном линијом.

На стр. 17 стоји ријеч *клекиња*, која значи fructus juniperi, Beere des Wachholdes. Та је ријеч образована сасвим правилно: по аналогији на дудиње, глогиње и сл. Штавише, у извјесним нашим крајевима, у западној Србији напр., та се

ријеч доиста употребљава у народу. Али постоји једна озбиљна сметња да та ријеч уђе у нашу изједначену терминологију.

Наша скромна — свима позната — боровица (Juniperus communis L.) није имала среће да постане примјер уједначености наше народне терминологије. Узео сам ријеч „боровица", а не коју другу, можда нам овдје ближу, зато што се за ту ријеч одлучила „Ботаничка терминологија" (стр. 6). Ријеч „боровица" чује се у сјеверној Хрватској, у цијелој Славонији, великом дијелу Далмације, у појединим мјестима западне Херцеговине и у западном Срему. Тако се та биљка зове — уз незнатне изузетке — и у свим срезовима Кордуна, чак и у оним гдје је проценат српског живља већи од 90%. *Уну (као ни Саву) та ријеч нигдје није пријешла и народима Босне потпуно је непозната.* Мање је одређена граница те ријечи у Лици, јер се личка Пљешивица колеба између „смрекве" и „боровице", а још јужније (Д. Лапац) казив „боровица" скоро се и не чује. Босна и Херцеговина досљедно зову Juniperus-а: „смрека", „смреква" „шмрека", „смрика" и „шмрика". У јужној Далмацији чује се и ријеч смрич, која највише важи за једну сродну и врло сличну нашој боровици биљку: Juniperus oxycedrus. Дрина (особито у доњем току) сачињава једну нову, такође врло изразиту, границу између „смреке" и „клеке", као што је Сава граница „боровице" и „смреке". Ако пођемо даље према истоку, непримјетно улазимо у подручје „вење", које се не завршава на бугарској граници, него је прелази за једну стотину километара, док не освоји бугарска ријеч „хвойна". Интересантно је да се и у Бугарској може чути ријеч *смрика*.

С обзиром на чувену ракију клековачу, можда би заиста требало од свих тих силних синонима изабрати клеку као ботанички термин за биљку Juniperus communis. Ово није учињено вјероватно из разлога што у западном дијелу српскохрватског језичког подручја народ зове „*клеком*" сасвим другу биљку: то је — Pinus montana, једна врста планинског бора, становник највиших наших предјела, гдје климатске прилике силе бор да „*клекне*", да се претвори из стаситог јунака у ниски жбун што клечи на голом, буром и снијегом изглоданом кречњаку. По тој биљци, а не по боровици — Juniperus,

названа је планина Клековача у Босанској Крајини, а исто тако и планина Клек више Огулина. Назив „клека“ („клековина **Pinus montana**, н. **Legfohre**“) озваничила је и „Средњошколска терминологија Министарства просвете“ (стр. 17). Према томе, не може се тим истим именом звати једна сасвим друга биљка, чак из друге ботаничке породице. Остала су нам, дакле, још три назива: смрека, вења и боровица. Назив „смрека“ није прихваћен јер је то књижевни, научни, стручни и службеношумарски назив древета *смрче* за читаву половину територије ФНРЈ. Остављајући засада на страну питање да ли та ријеч и у народним говорима има онолику распрострањеност као у службеном саобраћају, морам истаћи да се од Сремске Митровице до Трста и од Печуја до Пељешца смрча — **Picea excelsa Lam.** — зове „смрека“ у свима словеначким и у свима хрватским ђачким читанкама, службеним списима, шумско-казненим регистрима и лугарским мануалима. Било би незгодно кад би у званичну, изједначену терминологију ушла та иста ријеч са сасвим другим значењем: са значењем **Juniperus**, а не **Picea**.

Шта да кажемо о вењи? Њезина је распрострањеност много мања: обухвата на нашој националној територији око 18 срезова (према мојим, засад оријентационим, подацима), а нема никаквих других разлога да би се у нечем другом истакао њезин приоритет.

„Боровица“ је, према томе, сасвим логично и апсолутно досљедно општој линији и „општој“ и терминолошкој „правилности“ унесена у ботанички стручни рјечник.

Напротив, нелогично нам се чини кад поред *клековина* = **Pinus montana** читамо *клекиња* = **fructus juniperi**. Осим тога требало би поменути још и ово: народ не зове саму биљку клековином, него *дрво* те биљке (исп.: буква — буковина, јела — јеловина). Према томе, клековина је више *технолошки, а не ботанички* појам, и било би можда још правилније умјесто „клековина 1. **Pinus montana**“ узети ријеч „клека 1. **Pinus montana**, н. **Legfohre**“, док би ријеч „клекиња“ из стручног терминолошког рјечника уопште испала.

Да неко не рече да сам се ограничио на овај једини примјер, а уједно и да се не удаљим од клеке — боровице —

ѐење — смреке (**Juniperus**), навешћу још једну ријеч око које ће се још ломити копља ако дође до дискусије — да ли ћемо усвојити дефинитивно и заувијек теминологију из 1934 год. (одн. допунити је тамо гдје је то потребно) или ће се терминологија подврћи још једној, посљедњој и коначној ревизији.

Мислим на ријеч „смрека 1. **Picea excelsa**, н. **Gemeine Fichte**“ — стр. 36 Ботаничке терминологије. Већ је речено да двије наше републике, Словенија и Хрватска, немају другог званичног назива за *смрчу* осим ријечи „*смрека*“. У народу (Лика) често се чује ријеч *оморика*, дакле та се ријеч чује не само у границама Народне Републике Босне и Херцеговине него и изван тих граница. Што се тиче читаве Босне — можемо ту чути и ријеч „смрча“ и ријеч „оморика“. Оморика је чешћи и изворнији, „народскији“ израз. Никоме овдје не смета што је у стручној ботаничкој литератури, још од Панчићева времена, усвојен тај назив само за Панчићеву оморику: **Picea omorica Panč.** Оморика је за Босанце свака смрча: и она обична, распрострањена по цијелој Југославији и по цијелој Европи, и она ендемска, које нема нигдје на свијету осим у западној Србији и источној Босни (**Picea omorica**). Али свак ће разумјети ако се каже „смрча“. Многи тако и говоре. Напротив: ако се рекне „смрека“, мало ће ко разумјети, свак ће мислити да се ради о смреци - боровици. У Србији се то дрво свугдје зове *смрча;* ријеч „*чам*“ има или шире значење (обухвата смрчу и јелу заједно) или се односи само на јелу. Црногорци зову то дрво смрча или смрч. *Смърч* га зову и Бугари.

Већи дио народа Југославије зна или разумије ријеч „смрча“ у оном значењу у коме је српска књижевност, српске школе и српске установе одвајкада употребљавају.

Изгледа да су поједини хрватски научници - писци стручних шумарских дјела схватили потребу да личним примјером покажу пут ка уједначењу терминологије, и међу првим ријечима била је смрека (**Picea excelsa, Fichte**), које су се они, за љубав тога, једноставно одрекли. У одличном уџбенику из дендрологије који је написао професор Загребачког универзитета Милан Антић (Хрват с Велебита) стоји *смрча Picea excelsa*. Мало је парадоксално што у уџбенику ботанике

за V разред гимназије који је написао др Стеван Јаковљевић, професор Београдског универзитета, на стр. 160 (и даље на стр. 161) читамо „смрека, смрекове шишарице, смреково дрво итд.“

Макар био то и најплеменитији знак узајамног споразумијевања, попустљивости и слоге, — нисмо се тиме ни за један корак приближили циљу којем тежимо, онако исто као што би нам врло мало користило кад би „пасуљ“ и „шаргарепа“ осванули у загребачким уџбеницима ботанике, а у београдским — „станичје“ мјесто „ткиво“.

А. Паунов

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. Акценат прилога времена садашњег.

Ретко је која јавна приредба, а да нам рђаво и скроз неправилно изговорени ови прилози не вређају ухо. Чујемо стално: *носе́ћи* м. *нȍсе̄ћи*, *у̅прављају́ћи* м. *ȕ̄прављајӯћи*, *купу-ју́ћи* м. *кȕпујӯћи*, *привикавају́ћи* м. *привика́вајӯћи*, *употребља-вају́ћи* м. *употребља́вајӯћи*, *играју́ћи* м. *ȉграјӯћи*, *оружају́ћи*, м. *орȕжајӯћи*, *казују́ћи* м. *кàзујӯћи*, *верују́ћи* м. *вȅрујӯћи* и сл.

Из ових примера, а таквих би се могло набројити на хиљаде, види се јасно да се акценат првих слогова преноси на дужину која је иза акцента, и то у облику узлазног акцента. Све то необично пара уши. Истина је да је такав пренос акцената дијалекатска или језичка обична црта словеначког језика или кајкавског дијалекта, напр. у словеначком језику: nesóč, tekóč, cvetéče и сл.; у кајк. kradúči, zovúči, premišlajóč, zgańajóuči и сл. (све по Ваљавцу, Rad 110, 1-10). Али нема никаква разлога преносити то и у наш књижевни говорни језик. Када људи у чијем се домаћем говору налазе те црте употребљавају у свом српском говору те особине, то се може разумети, а и не дира човека много, јер је код њих обично и у другим правцима акценат и изговор гласова неисправан. Међутим када се то чује од иначе одличних претставника нашег језика, у чијем се домаћем говору ти прилози правилно изговарају, онда се то никако не може одобрити.

Правило о наглашавању прилога садашњег времена није нимало сложено. Обично може послужити за то треће лице множ. сад. времена: какав је акценат у облику тога лица, такав је обично и у прилога. Код горњих примера: *они нȍсе̄*: *нȍсе̄ћи*, *ȕ̄прављајӯ*: *ȕ̄прављајӯћи*, *кȕпујӯ*: *кȕпујӯћи*, *привика́вајӯ*:

привикáвајӯћи, употребљáвајӯ: употребљáвајӯћи, ѝграјӯ: ѝграјӯћи, орѝжајӯ: орѝжајӯћи, кàзујӯ: кàзујӯћи, вȅрујӯ: вȅрујӯћи итд. Као што се види, код свих горњих случајева, који су насумце узети, правило о једнакости акцента прилога времена садашњег и трећег лица множ. сад. врем. — вреди у потпуности. Али то је само она већина случајева о којој је напред говорено; у мањини случајева акценат је као у инфинитиву. Напр. код глагола типа *рáдити: рȃдӣм* прилог врем. садашњег гласи: *рáдēћи*, а не *рȃдēћи;* тако и код свих осталих те врсте: *блýдēћи, брáнēћи, бýнēћи, вáбēћи, вр́шēћи, гњáвēћи, грáдēћи, гр́дēћи, грéшēћи, дрéшēћи, дрýжēћи, жýљēћи, знáчēћи, јýрēћи, љýбēћи, мúрēћи, мр́сēћи, прéтēћи, слýжēћи, тврдēћи, трéбēћи, хвáлēћи* итд. Тако и код глагола типа *гонéтати: гòнēћēм,* којих има врло мало. Код њих имамо такође у прил. сад. вр. *гонéћӯћи,* а не *гòнēћӯћи;* тако и код глаг. *кокодáкати: кокòдāчēм, кукӯрēчēм* и сличних, којих такође има врло мало, имамо: *кокодáчӯћи, кукурéчӯћи* и сл.

Са глаголима *рáдити: рȃдӣм* слажу се у акценту и глаголи типа *пúсати: пӣшēм*, па и ту имамо у прилогу сад. врем. акценат као у инфинитиву: *пúшӯћи, вúчӯћи, дúшӯћи, нúжӯћи, стрýжӯћи, лéжӯћи, прéжӯћи* и сл. Овамо иде још покоји глагол и других типова, напр. *мрéти: мрȇм, мрӯ,* али *мрýћи.* Али таквих има сасвим мало.

Има, најзад, једна група глагола која има акценат на дужини, и то у облику ′. То су глаголи типа *жѐлети: жѐлӣм: желéћи*; тако: *бежéћи, бојéћи се, врвéћи, горéћи, грмéћи, лежéћи, држéћи, летéћи, седéћи, трчéћи* и сл.; такво је и *хотéћи* које има и *хòтēћи.* Али данас се са поузданошћу може рећи да ти глаголи, поред акцента који одговара Даничићеву и Вукову, имају и у овим случајевима обично: *жѐлēћи, бѐжēћи, бòјēћи се, вр̀вēћи, гòрēћи, гр̀мēћи, лѐжēћи, др̀жēћи, лѐтēћи, сѐдēћи, тр̀чēћи* и сл., тако да се они потпуно слажу са глаголима типа: *зелѐнети: зелѐнēћи, црвѐнēћи* и сл. који тако гласе и код Вука и Даничића. Као што се види, и у том јединои случају у духу горњих образовања, иако по пореклу друкчијих, има јаке тенденције у данашњем говорном књижевном језику да се сведе на акценат презента (односно и инфинитива: *жѐлети, жѐлӣм: жѐлēћи).*

Акценатска анкета која ће обухватити све штокавске говоре и са пренесеном и непренесеном акцентуацијом показаће: који је акценатски тип и у овом случају најраспрострањенији. Али то нинајмање не треба да утиче да се не клонимо погрешних акцената у ових прилога који се све више и сасвим непотребно и неумесно шире.

А. Б.

2. *Упоредо испружени, с на страну нежно полеглим главама.* — Предлозима се у српскохрватском језику ближе одређује падежни однос и они стоје уз имена (најчешће уз именице) одређујући положај или било какав однос према њима. Наш језик, према томе, не трпи два предлога један до другог докле год они чувају своје право предлошко значење. Зато предлози *с* и *на* у горњој реченици морају доћи уз одговарајуће именице; дакле: *с главама нежно полеглим на страну.*

3. *Коме свакако није ни пало напамет.* — По нашем правопису предлог и именице пишу се заједно кад значе прилог (или предлог), јер у тој вези или предлог или именица или оба дела не задржавају своје основно значење, а одвојено кад оба дела задржавају своје основно значење. У нашем примеру *напамет* значи *на ум* и пише се одвојено, тј. *на памет.* Када би оно значило *наизуст*, писало би се заједно.

4. *Земља која је... била разорена и поклана по легијама безбројних агресора.* — У првим годинама свога излажења „Наш језик" је у неколико наврата упозоравао на овај варваризам у употреби предлога *по* (в. НЈ I, 220, II, 56 и III, 100, 221, 254). Но ево га, опет се појавио, овога пута у једном врло истакнутом листу, употребљен од једног још истакнутијег књижевники (или како би се у духу те употребе рекло: *по једном још истакнутијем књижевнику*).

Предлог *по* има више значења (в. Вуков, Броз-Ивековићев речник и друге речнике), али не оно које му је овде дато. То је страни утицај: у француском *par*, у немачком *durch*. У српскохрватском језику може бити само *од*; дакле: *разорена и поклана од легија безбројних агресора.*

С. Б. М.

Наш језик *излази месечно у свескама од 2 до 3 табака или једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; десет, односно пет свезака, чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. — Годишња претплата износи 100.— дин., број 10.—, односно 20.— дин. Претплата се шаље Научној књизи, Хилендарска 7 (са ознаком „за Наш језик"), чековни рачун 102-901880; телефон 29-012. Рукописе слати коме од чланова Уређивачког одбора или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Филов. факултет, Београд.*

Штампарија и књиговезница „Научна књига" — Београд, Ул. Нар. фронта 12.

